

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ ДЗВО
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри ПП та М
Юлія ГЕРАСИМЕНКО
« 12 » травня 2025 року

«ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ»

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

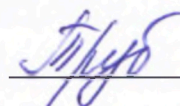
Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Психологія»

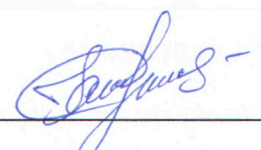
Здобувачка вищої освіти
групи ПС-23-14-зМ

ТРУБЧАНИНОВА Ірина Миколаївна

(підпис)

Науковий керівник:
кандидатка психологічних наук, доцентка

ІНЖИЄВСЬКА Леся Анатоліївна

(підпис)

Біла Церква 2025

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: Трубчанінова Ірина Миколаївна, група ПС-23-14-ЗМ

Назва: Психологічні засади професійного самовизначення старшокласників

Керівник: Інжиєвська Леся Анатоліївна

Підрозділ: кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Коефіцієнт подібності 1:4.5%

Мікропробіли: 55

Заміна букв: 6

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

☒ Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

☐ Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

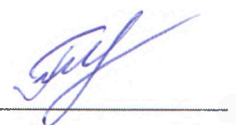
☐ Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедур. Таким чином робота не приймається.

Висновок: *Кваліфікація Трубчаніної І.М. має високий рівень оригінальності, виявлено незначельні недоліки, які не впливають на загальну оцінку роботи. Рекомендовано дати рекомендації на місцях, де автором мають покращити якість виконання роботи.*

Дата *06.05.2025р.*

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України:

Підпис

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія, освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри

д.е.н., доцентка Герасименко Ю.С.

«02» сере 2025 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧЕВІ ОСВІТИ Трубчаніновій Ірині Миколаївні

1. Тема роботи Психологічні засади професійного самовизначення старшокласників
керівник роботи Інжиєвська Леся Анатоліївна, к.псих.наук, доцентка
затверджені наказом БІНПО від «02» квітня 2025 року № 01-06/07
2. Строк подання здобувачем освіти роботи «02» травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи наукові праці, публікації в актуальних періодичних виданнях та веб ресурсах, монографії вітчизняних та зарубіжних вчених з досліджуваних питань, власні матеріали щодо психологічних засад професійного самовизначення старшокласників.
4. Перелік питань, які потрібно розробити: проаналізувати теоретико-психологічні аспекти дослідження професійного самовизначення старшокласників; визначити категоріально-понятійний апарат дослідження; провести емпіричне дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників; проаналізувати результати дослідження; розробити тренінгову програму активізації професійного самовизначення

старшокласників; оцінити її ефективність; представити практичні рекомендації щодо покращення формування професійного самовизначення старшокласників.

5. Консультанти розділів роботи

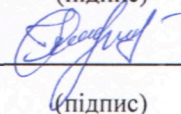
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Інжиєвська Л.А., доцентка кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	03.02.2025 р.	03.02.2025 р.
2.	Інжиєвська Л.А., доцентка кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	24.02.2025 р.	24.02.2025 р.
3.	Інжиєвська Л.А., доцентка кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	17.03.2025 р.	17.03.2025 р.

6. Дата видачі завдання 03.02.2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Узгодження теми, складання змісту	лютий	Виконано
2.	Вивчення літературних джерел	лютий	Виконано
3.	Збирання матеріалу у закладі освіти	лютий	Виконано
4.	Обробка матеріалу	лютий	Виконано
5.	Виконання розділу 1	лютий	Виконано
6.	Виконання розділу 2	березень	Виконано
7.	Виконання розділу 3	квітень	Виконано
8.	Формулювання висновків	квітень	Виконано
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії, перевірка на плагіат	квітень	Виконано
10.	Подання роботи на кафедру	травень	Виконано

Здобувачка освіти Ірина ТРУБЧАНИНОВА
(підпис)

Керівник роботи Леся ІНЖИЄВСЬКА
(підпис)

ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

В І Д Г У К

керівника на кваліфікаційну роботу здобувача освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти заочної форми навчання ПС-23-14-ЗМ спеціальності 053 Психологія Трубочаніновій Ірині Миколаївні на тему: «Психологічні засади професійного самовизначення старшокласників»

Тема присвячена актуальному питанню професійного самовизначення старшокласників, оскільки вибір професії є одним із ключових кроків у становленні особистості та її подальшій соціалізації.

У роботі логічно й коректно визначено науковий апарат дослідження, який відповідає вимогам, що висувуються до магістерських робіт, зокрема: обґрунтовано актуальність і доцільність досліджуваної теми, чітко сформульовано мету дослідження. Об'єкт і предмет, завдання й методи дослідження узгоджені між собою. Структура магістерської роботи виправдана логікою дослідження.

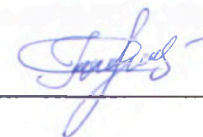
Робота чітко структурована, має достатньо велику кількість наочного матеріалу, що полегшує сприйняття тексту (таблиці, рисунки.)

У висновках повною мірою відображені завдання дослідження. Всі атрибути дослідження подані на достатньому науково-методологічному й методичному рівнях.

Представлена робота виконана у повній відповідності із завданням і строками виконання, передбаченими календарним планом-графіком, за структурою включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Оригінальність авторського тексту кваліфікаційної роботи Ірини Миколаївни Трубочанінові, визначений за допомогою комплексу StrikePlagiarism, складає 95,5 відсотків.

Робота виконана на належному рівні, відповідає вимогам до кваліфікаційних досліджень та демонструє самостійність мислення авторки. У подальших дослідженнях доцільно було б розширити вибірку для глибшого аналізу та детальніше опрацювати методологічний аспект. Загалом, робота справляє позитивне враження і заслуговує на оцінку «відмінно».

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
Інжієвська Леся Анатоліївна

(підпис і дата)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 100 сторінок, 6 рисунків, 5 таблиць, 4 додатки, 63 літературних джерел.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних засад професійного самовизначення старшокласників, а також розробка та апробація ефективних форм психологічного супроводу цього процесу.

Об'єктом дослідження є процес професійного самовизначення старшокласників.

Предметом дослідження є психологічні чинники, умови та механізми, що зумовлюють професійне самовизначення учнів старших класів.

Основні методи дослідження. На різних стадіях дослідження широко використовувалися такі методи: теоретичні (аналіз, синтез, класифікація та систематизація наукової літератури, узагальнення, порівняння); емпіричні (спостереження, анкетування, тестування, бесіди); статистичні (методи кількісного та якісного аналізу результатів дослідження).

Основний науковий результат роботи полягає у наступному: проаналізовано теоретико-психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників; встановлено фактори, що впливають на професійне самовизначення старшокласників; проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників; розроблена тренінгова програма активізації професійного самовизначення старшокласників; представлені практичні рекомендації щодо покращення формування професійного самовизначення старшокласників.

Основні положення, найважливіші висновки і результати дипломної роботи викладено у 1 науковій праці.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, мотиви, тип професії, професійна діяльність.

ABSTRACT

Master's thesis: 100 pages, 6 figures, 5 tables, 4 appendices, 63 references.

The purpose of the study: the theoretical substantiation and empirical study of the psychological foundations of high school students' professional self-determination, as well as the development and testing of effective forms of psychological support for this process.

The object of research is the process of professional self-determination of high school students.

The subject of research is the psychological factors, conditions and mechanisms that determine the professional self-determination of high school students.

Basic research methods. Throughout various stages of the study, the following methods were widely used: theoretical (analysis, synthesis, classification and systematization of scientific literature, generalization, comparison); empirical (observation, surveys, testing, interviews); statistical (quantitative and qualitative analysis of research results).

The following results were achieved in the study: the article analyzes the theoretical and psychological aspects of professional self-determination of high school students; identifies the factors influencing the professional self-determination of high school students; conducts an empirical study of the psychological characteristics of professional self-determination of high school students; develops a training program for activating the professional self-determination of high school students; presents practical recommendations for improving the formation of professional self-determination of high school students.

The main provisions, key conclusions, and results of the thesis are presented in 1 scientific paper.

Keywords: professional self-determination, high school students, motives, type of profession, professional activity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	11
1.1. Теоретико-психологічні аспекти професійного самовизначення особистості.....	11
1.2. Психологічна характеристика особливостей професійного самовизначення старшокласників.....	27
1.3. Фактори, що впливають на професійне самовизначення старшокласників.....	36
Висновки до першого розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	45
2.1. Організація емпіричного дослідження професійного самовизначення старшокласників.....	45
2.2. Обґрунтування вибору методик дослідження професійного самовизначення старшокласників.....	47
2.3. Аналіз результатів емпіричного вивчення стану професійного самовизначення старшокласників.....	51
Висновки до другого розділу.....	60
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	63
3.1. Тренінгова програма активізації професійного самовизначення старшокласників.....	63
3.2. Аналіз ефективності тренінгової програми активізації професійного самовизначення старшокласників.....	71
3.3. Рекомендації для педагогів щодо сприяння формування професійного самовизначення старшокласників.....	73
Висновки до третього розділу.....	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

У сучасному світі, що стрімко змінюється, питання професійного самовизначення набуває особливої актуальності, оскільки вибір професії є одним з ключових кроків у становленні особистості та її подальшій соціалізації. Успішне професійне самовизначення забезпечує не лише особистісне самореалізацію, а й продуктивну участь у соціально-економічному житті суспільства.

Старший шкільний вік є критичним періодом у розвитку молоді людини, коли відбувається інтенсивне формування світогляду, розвиток самосвідомості, становлення ціннісних орієнтацій. Саме в цей час старшокласники стикаються з необхідністю прийняття відповідального рішення щодо майбутньої професійної діяльності. Однак практика свідчить, що значна частина учнів загальноосвітніх закладів не готові до усвідомленого професійного вибору, що зумовлює потребу в цілеспрямованому психологічному супроводі цього процесу.

Аналіз наукових джерел свідчить про значний інтерес до проблеми професійного самовизначення в межах психології розвитку, педагогічної психології, вікової та професійної психології. Проте багато аспектів цієї проблематики, зокрема психологічні чинники та умови формування професійної зрілості старшокласників, потребують подальшого дослідження.

Актуальність обраної теми зумовлена як теоретичними міркуваннями (необхідністю глибшого розуміння природи професійного вибору в юнацькому віці), так і практичними потребами сучасної системи освіти, яка має створювати умови для гармонійного професійного розвитку молоді.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні засади професійного самовизначення старшокласників, а також розробити та апробувати ефективні форми психологічного супроводу цього процесу.

Об'єкт дослідження – процес професійного самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження – психологічні чинники, умови та механізми, що зумовлюють професійне самовизначення учнів старших класів.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретико-психологічні підходи до проблеми професійного самовизначення;
- дослідити особливості професійного самовизначення старшокласників та чинники, що на нього впливають;
- провести емпіричне дослідження стану професійного самовизначення старшокласників;
- розробити та апробувати тренінгову програму психологічного супроводу професійного самовизначення;
- надати практичні рекомендації щодо підтримки професійного самовизначення в освітньому середовищі.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових джерел з проблеми професійного самовизначення;
- емпіричні: спостереження, анкетування, методика вивчення мотивів вибору професії «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. О. Клімова, методика визначення схильності до певної професійної діяльності (методика Л. Йовайши), методика «Готовність учнів до вибору професії»;
- математико-статистичні: кількісний і якісний аналіз результатів.

Експериментальна база дослідження – Озернянський ліцей Маловільшанської сільської ради Білоцерківського району Київської області. Репрезентативна вибірка для проведення досліджень складається із 45 учнів 10 та 11 класів, з них 22 – хлопчики і 23 – дівчата.

Наукова новизна дослідження – уточнення структури та психологічного змісту професійного самовизначення старшокласників,

виявлення ключових чинників, що його детермінують, обґрунтування ефективності тренінгових форм впливу на розвиток професійної зрілості.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання розробленої програми в роботі практичних психологів і педагогів для підвищення ефективності профорієнтаційної роботи з учнями старших класів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи магістра апробовано на науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки: історія, теорія, практика» (17–19 квітня 2025 року).

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (63 найменувань, з них 8 – іноземною мовою), 4 додатків на 14 сторінках. Робота містить 3 таблиці, 5 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Теоретико-психологічні аспекти професійного самовизначення особистості

У психологічній науці та практиці тема професійного самовизначення особистості залишається надзвичайно актуальною, адже обрана професія значною мірою впливає на процеси соціалізації та формування індивідуальності. Професійне самовизначення є важливим для людини на суб'єктивному рівні, оскільки тісно пов'язане з її самореалізацією та характеризується впливом на всі інші аспекти життя. Саме тому психологи розглядають готовність до професійного самовизначення і активну участь у ньому як основоположний чинник особистісного саморозвитку [27, 42, 51].

З причини складності досліджуваної проблеми сучасна психологія не представила розроблене і узгоджене визначення поняття професійного самовизначення. Тому, у науковій літературі представлені різні підходи до розуміння його суті, природи та психологічного змісту [28, 62].

Аналіз проблеми професійного самовизначення особистості показав, що у психологічних дослідженнях можна виділити три основні позиції його інтерпретації:

- професійне самовизначення в контексті проблеми життєвого самовизначення особистості;
- самоактуалізація як прагнення людини самовдосконалюватися, проявляти себе у значущій для неї справі;
- самовизначення як здатність виходити за межі самого себе й знаходити нові смисли в конкретній справі [52].

Першочергово, на нашу думку, доцільно охарактеризувати поняття «самовизначення», яке досліджується психологами вже впродовж тривалого часу з урахуванням різних методологічних підходів [2].

Науковці підкреслюють, що процес самовизначення неможливий без усвідомлення людиною навколишньої реальності та свого місця в ній, без формування життєвих орієнтирів, цілей і планів, а також без активної участі в побудові та реалізації власного життя. Інакше кажучи, людина осмислює, ким вона є зараз, і ким прагне та здатна стати в майбутньому, що дозволяє окреслити напрям її особистісного розвитку. Такий вибір має ціннісне підґрунтя, адже ґрунтується на усвідомленні значущості власних ресурсів для досягнення самореалізації у контексті суспільних цінностей [24].

Першим, хто започаткував психологічне осмислення проблеми самовизначення, був С. Рубінштейн. Він тлумачив самовизначення як форму детермінації, підкреслюючи, що кожна дія зумовлена як зовнішніми обставинами, так і внутрішніми характеристиками суб'єкта. У цьому контексті самовизначення постає як самодетермінація – процес, у якому внутрішні умови особистості відіграють активну роль, впливаючи на сприйняття та трансформацію зовнішніх впливів [37].

На відміну від його поглядів, сучасні американські дослідники трактують самовизначення як центр особистого досвіду, що виступає рушієм і регулятором вольових дій. Вони також розглядають його як прагнення до внутрішньої психологічної та соціальної гармонії, яка включає задоволення базових потреб – автономії та одночасної взаємодії з іншими. При цьому акцентується важливість розвитку мотиваційної сфери як ключового елементу саморегуляції, необхідної для ефективної самореалізації в соціальному середовищі [57, 60]

Дослідниця Л. Оліховська виділила два основні підходи до розуміння змісту поняття «самовизначення»: соціологічний і психологічний. З позиції соціологічного підходу процес самовизначення особистості оцінюється за відчуттям приналежності до певного покоління та усвідомлення себе

частиною визначених соціальних структур. У межах цього підходу розрізняють різні типи самовизначення: професійне, особистісне, сімейне та інші. Ефективність процесу самовизначення визначається активною участю людини у різних сферах життєдіяльності, а важливі події в цих сферах розглядаються як ключові етапи самовизначення.

У свою чергу, психологічний підхід акцентує увагу на внутрішніх психологічних механізмах, які визначають участь особистості у соціальному житті та діяльності. Саме ці механізми впливають на формування ціннісних орієнтацій, що мають вирішальне значення для професійного самовизначення індивіда [26].

На думку Г. Радчук, самовизначення особистості не слід розглядати виключно як одноразовий акт у процесі професійного становлення, адже воно є його ключовим підґрунтям. Вчена акцентує увагу на тому, що самовизначення є тривалим, динамічним і безперервним процесом, у межах якого індивід не лише обирає фах, але й активно шукає мету своєї професійної діяльності, осмислює її значущість для себе та суспільства, формує і розвиває власну професійну ідентичність. Таким чином, самовизначення виступає не лише механізмом, що забезпечує вибір професії, але й важливою складовою професійного розвитку, яка сприяє глибшому усвідомленню особистістю свого місця у професійному просторі, розширенню її потенціалу та підвищенню здатності до ефективного функціонування у складному соціальному контексті [34].

Н. Швець і Т. Третьякова зазначають, що самовизначення є складним і багаторівневим процесом особистісного становлення, який охоплює різні взаємопов'язані аспекти – зокрема, особистісне, соціальне, професійне самовизначення та інші. Ці складові не існують ізольовано: вони постійно взаємодіють між собою, можуть змінюватися місцями у ролі причини та наслідку, впливаючи одна на одну. Іноді один вид самовизначення передусє іншому, інколи ж вони розгортаються паралельно, формуючи цілісну картину особистісного розвитку [40].

Особливе значення дослідниці надають життєвому самовизначенню, розглядаючи його як фундаментальну основу для формування інших видів. Саме з нього, на їхню думку, розпочинається шлях особистості до самореалізації – ще з перших хвилин життя, коли людина інтуїтивно прагне втілити своє унікальне призначення у світі. Такий підхід підкреслює, що самовизначення не є миттєвим актом вибору, а триває упродовж усього життя, розкриваючись через взаємодію внутрішніх прагнень і зовнішніх умов.

Підходи науковців до вивчення різних аспектів самовизначення молоді залежать від того, як саме вони трактують психологічну суть цього явища у межах своєї теоретичної концепції. Професійний розвиток особистості розглядається як невід’ємна частина її загального становлення, а професійне самовизначення виступає однією з форм особистісного й життєвого самовизначення.

Професійне та особистісне самовизначення тісно пов’язані між собою, часто переплітаючись у прояві досягнень у діяльності, а також у зміні й поєднанні життєвих ролей, які людина виконує впродовж свого життя. Постійно здійснюючи вибір і беручи відповідальність за його наслідки, ми розглядаємо професійне самовизначення учня як обґрунтований план, спрямований на віддалену, але важливу життєву мету [6].

Згідно з позицією дослідників М. Скиби та О. Коханко, поняття «професія» слід розуміти як вид трудової діяльності, що потребує певної спеціалізованої підготовки та, зазвичай, є джерелом матеріального забезпечення особи. Крім того, професія визначається як система знань, умінь і навичок, притаманна конкретній людині [38]. У науковій літературі поняття «професійне самовизначення» нерідко ототожнюється з вибором професії, що зводить його до вибору одного з кількох варіантів трудової діяльності. Однак у сучасному психологічному тлумачному словнику [49] професійне самовизначення трактується значно ширше – як тривалий і динамічний процес, що охоплює увесь період професійного життя людини:

від формування перших професійних намірів до завершення трудової діяльності.

Науковці, які розмежовують поняття «профорієнтація» та «професійне самовизначення», наголошують на принциповій відмінності між ними [7]. Зокрема, профорієнтація розглядається як процес зовнішнього впливу, спрямованого на допомогу особистості у виборі професійного шляху. У той час як професійне самовизначення значною мірою ототожнюється з поняттям «самоорієнтація», що передбачає здатність індивіда до самостійного аналізу, усвідомленого вибору та прийняття рішень щодо власного професійного розвитку. Цей процес тісно пов'язаний із такими явищами, як самореалізація, самоздійснення та самоактуалізація, які відображають прагнення особистості до повного розкриття власного потенціалу [15].

Дослідниця Т. Бондаренко розглядає професійне самовизначення як процес активної діяльності суб'єкта, направленої на усвідомлення власних можливостей і потреб, а також на вибір відповідного виду діяльності [41].

І. Богданова описує професійне самовизначення в якості процесу формування ставлення особистості до самої себе (процес формування самосвідомості особистості) як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що дозволяє підготувати людину до професійної кар'єри, презентації своєї кандидатури на ринку праці, зміни професії в умовах ринкової економіки [41, 14].

На думку К. Гудименко, професійне самовизначення слід розглядати як процес самопізнання, що включає неупереджену самооцінку особистістю власних психологічних характеристик і потенційних можливостей. Цей процес передбачає співвіднесення індивідуальних особливостей із вимогами професіограми – моделі, яка окреслює якості, необхідні для успішного виконання певної професійної діяльності. У цьому контексті професійне самовизначення охоплює низку практичних кроків, зокрема вибір професії, визначення освітнього закладу, а також аналіз ринку праці й можливих варіантів працевлаштування [12].

І. Дубровіна підкреслює, що професійне самовизначення школярів охоплює не лише вибір майбутньої професії, але й подальшу реалізацію цього вибору. Таким чином, до структури професійного самовизначення входять не лише етапи професійної підготовки, а й процес адаптації особистості до умов конкретного робочого середовища. У цьому контексті професійне самовизначення виступає складовою дещо ширшого процесу, а саме життєвого самовизначення [18, 37].

Згідно з позицією М. Листопад, для розуміння того, як молодь формує свій професійний вибір, необхідно звернутися до механізмів життєвого самовизначення. Професійне самовизначення, таким чином, не є одноразовим актом чи раптовим інсайтом, а являє собою поступовий, тривалий процес, інтегрований у загальний життєвий шлях особистості [22].

О. Кумпан розглядає професійне самовизначення особистості як процес, що водночас виступає і результатом загального професійного становлення індивіда як суб'єкта майбутньої трудової діяльності. Дослідниця наголошує, що ефективність цього процесу зумовлюється низкою психологічних чинників, зокрема: інтегральними характеристиками особистості, рисами характеру, типом темпераменту, особливостями системи ціннісних орієнтацій, наявними здібностями, уміннями, рівнем мотивації до професійного вибору, а також уявленнями про власне майбутнє та прагненнями до самореалізації. Серед соціальних чинників, які впливають на професійне самовизначення, дослідниця виокремлює соціальні потреби, рівень технологічного розвитку суспільства та наявність міжнародних контактів [20].

А. Авер'янова акцентує увагу на тому, що О. Борисова розглядає професійне самовизначення як тривалий та динамічний процес, який охоплює становлення особистості в межах професійної діяльності, розвиток її індивідуальних рис та особистісних якостей, визначення життєвого шляху, а також творчий розвиток і внесок у збагачення професійної сфери [1].

Дослідниця виокремлює низку послідовних фаз цього процесу:

- формування психологічної готовності до вибору професії;
- вибір професійного напрямку;
- проходження професійного навчання;
- опанування професійної майстерності шляхом вироблення індивідуального стилю та методів діяльності;
- творчий внесок у професійну сферу;
- передача досвіду наступним поколінням [1].

Варто зазначити, що кожна з означених фаз значною мірою детермінується як змістовими характеристиками обраної професії, так і індивідуальними особливостями особистості, а також зовнішніми соціально-психологічними умовами – як сприятливими, так і обмежувальними. Упродовж кожного етапу формуються та усвідомлюються відповідні цілі й завдання, що узгоджуються як із суспільними нормативами та вимогами, так і з особистими ресурсами, інтересами, потребами й ціннісними орієнтирами [1, 61].

На думку С. Зуєвої, професійне самовизначення – це готовність до входження у професійне середовище. Вона припускає при цьому формування професійних якостей особистості та ціннісних орієнтацій, які характеризують обрану професію і без яких не є можливим успішне професійне становлення [14].

На думку О. Вітківської, професійне самовизначення є цілісним та інтегративним процесом, у межах якого відбувається реалізація життєвих цінностей особистості та конкретизація складових її життєвого, соціального й особистісного самовизначення. У цьому контексті професійне самовизначення постає як свідомий вибір молодою людиною напрямку подальшого розвитку, шляхів і форм реалізації власних здібностей, особистісного потенціалу та моральних переконань у відповідному соціальному середовищі з метою досягнення життєвої мети [9].

У дослідженнях Н. Сердюк та Ю. Кейдун професійне самовизначення розглядається як ключовий компонент загального самовизначення

особистості, що репрезентує безперервний пошук сенсу в професійній діяльності. Автори підкреслюють, що процес становлення у професії здійснюється через послідовність важливих виборів, кожен з яких є значущою життєвою подією та впливає на подальший хід професійного розвитку. При цьому центральним аспектом професійного самовизначення виступає розвиток самосвідомості, формування ціннісно-моральної позиції та прагнення до професійної компетентності [36].

На думку А. Боднар та К. Рибалочки, професійне самовизначення майбутнього спеціаліста є «цілісною системою взаємопов'язаних компонентів: операційно-діяльнісного, когнітивного, мотиваційного та оціннорефлексивного» [5].

У монографії, підготовленій Л. Гуцан зі співавторами, підкреслюється, що професійне самовизначення є не просто важливою подією у сфері трудової діяльності, а й чинником, здатним істотно вплинути на загальний життєвий шлях особистості. Здійснення цього вибору визначає подальші перспективи у сімейному житті, рівень матеріального забезпечення, внутрішню психологічну гармонію, самооцінку та інші аспекти особистісного розвитку [32].

І. Щербакова та Г. Стадник розглядають професійне самовизначення як тривалий процес, що охоплює весь період професійної активності особистості – від моменту виникнення первинних професійних намірів до завершення трудової діяльності. Вони підкреслюють, що у старшокласників на процес професійного самовизначення суттєво впливають такі чинники, як покликання до певної діяльності, готовність до праці, здатність приймати рішення, рівень особистісного самовизначення, мотиваційна сфера, потреби, а також індивідуально-типологічні особливості особистості [54].

В загальних рисах професійне самовизначення особистості характеризується дослідницею О. Васильєвою як процес трансформаційних змін в ході реалізації фахової діяльності внаслідок впливу особистої активності, зорієнтованої на самовдосконалення [8].

А. Курбатова розглядає професійне самовизначення як багатовимірний процес, який можна розглядати з різних точок зору:

- серія задач, які суспільство ставить перед особистістю, що формується, і які вона повинна вирішити за певний період часу;
- процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми бажаннями та нахилами, з одного боку, і потребами суспільства – з іншого;
- процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність [21].

Сучасні науковці розглядають професійне самовизначення як активний і усвідомлений процес пошуку особистістю свого місця у професійному просторі та шляхів реалізації власного потенціалу через трудову діяльність. Цей процес має тривалий характер і супроводжує людину впродовж усього життя. Він є складною системно-динамічною структурою, що охоплює різні етапи вікового розвитку та підпорядковується внутрішній логіці становлення особистості [17, 35].

У найбільш загальному розумінні професійне самовизначення постає як усвідомлений вибір людиною напряму особистісного розвитку, сфери діяльності та засобів реалізації власного потенціалу, здібностей і моральних орієнтирів у відповідному соціальному контексті. Це багатовимірний і цілісний процес, у якому відбувається втілення ключових життєвих цінностей особистості та конкретизація її життєвого, соціального й особистісного самовизначення [44, 45].

На основі аналізу наукових джерел Л. Оліховська дійшла висновку, що як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці відсутня єдина цілісна теорія, яка б повністю пояснювала процес професійного самовизначення. У працях зарубіжних психологів професійне самовизначення трактується як тривалий, безперервний процес надання індивідуалізованої підтримки учням у виборі професійного шляху. Цей підхід акцентує увагу на розкритті внутрішніх ресурсів особистості, її креативного потенціалу, унікальності та

неповторності. Натомість вітчизняні дослідники розглядають професійне самовизначення як інтегральну складову особистісного розвитку, пов'язану з процесами самопізнання, самоактуалізації, самотрансценденції та реалізації особистості у різних сферах життєдіяльності [26].

Л. Федоренко у своїх публікаціях виокремлює три основні підходи до його розуміння поняття «професійне самовизначення»:

1. Життєвий контекст самовизначення особистості. Відповідно до концепції В. Франкла, професійне самовизначення розглядається як здатність індивіда виходити за межі власного «Я», відкривати нові смисли та знаходити себе в певній сфері діяльності.

2. Контекст вікових особливостей психічного розвитку. Цей підхід пов'язаний із вивченням професійного самовизначення у межах вікової динаміки психічного й особистісного розвитку підлітків та юнацтва, що детально висвітлюється у працях Є. Головахи, Л. Божович та інших науковців.

3. Контекст становлення суб'єкта професійної діяльності та професійної самосвідомості. Згідно з цим підходом, професійне самовизначення розглядається як процес формування особистості як активного суб'єкта професійної діяльності та розвитку її професійної самосвідомості. Цей напрям представлений у роботах Е. Зеєра, Є. Клімова, Д. Сьюпера та інших дослідників [42–44].

У контексті цілісного життєвого шляху особистості професійне самовизначення може розглядатися як складна духовна або соціально-психологічна проблема. Духовний аспект цього процесу пов'язаний із внутрішніми актами вибору, самопізнання та усвідомлення свого покликання, які виступають ключовими чинниками особистісного розвитку та формування життєвої траєкторії. Психологічний вимір самовизначення виявляється через сукупність емоційних переживань, особливості сприйняття реальності та систему індивідуальних взаємин, що формуються на основі особистісного досвіду і впливають на поведінку, прийняття рішень і характер

взаємодії з оточенням. Соціально-психологічний компонент професійного самовизначення проявляється у потребі особистості знайти своє місце в системі соціальної діяльності та міжособистісних стосунків [21].

А. Боднар та Н. Макаренко [4] зазначають, що з психолого-педагогічної точки зору професійне становлення є індивідуальним процесом особистісного розвитку, у центрі якого перебуває особистісний вибір. Науковці звертають увагу на наявність суперечностей, що супроводжують цей процес. На соціальному рівні такі суперечності проявляються у невідповідності між реальними вимогами професій, особистими життєвими планами індивідів та потребами суспільства у фахівцях. У психологічному аспекті конфлікт полягає між прагненням особистості до самореалізації та її бажанням бути соціально корисною.

Представники диференційно-діагностичного підходу, зокрема Ф. Парсонс і Г. Мюнстенберг, вважали, що основою професійного самовизначення є відповідність між особистісними рисами індивіда і вимогами професії. Психоаналітичний підхід, представлений А. Адлером, У. Мозером і З. Фрейдом, зосереджувався на тому, що вибір професії тісно пов'язаний з реалізацією інстинктивних мотивів та потреб, які формуються в ранньому дитинстві. Прихильники типологічного підходу, такі як О. Креггер, Е. Роу, Е. Фромм та Дж. Холланд, підкреслювали, що професійний розвиток особистості залежить від її психологічного типу. Представники концепції прийняття рішень, такі як С. Гончаренко, Е. Зеєр, М. Савікас і Д. Сьюпер, вважали, що процес професійного самовизначення є процесом прийняття особистого рішення [37].

Основою для формування професійного самовизначення особистості є готовність до узгодження можливостей, які ще не реалізовані в життєдіяльності, з вимогами до обраної професійної діяльності. На їхню думку, результатом процесу професійного самовизначення є здатність до професійної самореалізації, що включає усвідомлену деталізацію розвитку

професійних індивідуальних рис та більш глибоке засвоєння освітніх курсів професійного спрямування.

Готовність до професійного самовизначення дослідники трактують як інтегровану особистісну систему поглядів і переконань, яка формується під впливом цілеспрямованого педагогічного впливу. Така система забезпечує узгодженість між особистісними особливостями та знаннями щодо змісту, структури й вимог обраної професії, сприяючи адекватному сприйняттю себе у професійному контексті [55].

Як зазначає К. Горішня, посилаючись на погляди В. Лозовецької, особистість, що досягла професійного самовизначення, переходить від позиції об'єкта зовнішнього впливу з боку суспільства, державних та громадських інституцій – до ролі суб'єкта власної активності. Така особистість починає самостійно формувати професійну траєкторію, орієнтуючись насамперед на власні потреби, інтереси й внутрішні мотиваційні чинники [11].

О. Джура окреслює ключові завдання професійного самовизначення, серед яких:

- формування установки на активність особистості й самопізнання як необхідної передумови для здійснення професійного вибору;
- ознайомлення з різними професіями, принципами їх вибору та актуальними потребами ринку праці;
- сприяння процесу самопізнання та формування «Я-образу» як суб'єкта майбутньої професійної діяльності;
- розвиток уміння співвідносити власне уявлення про себе з вимогами професії та ринку праці, що дозволяє обґрунтовано будувати професійний план і перевіряти його на практиці;
- навчання аналізу професійної діяльності з урахуванням психологічної подібності між професіями та схожості їхніх вимог до особистості;
- створення умов для виявлення потенціалу самореалізації через організацію професійних проб;

- розвиток професійно значущих якостей;
- формування мотивації та психологічної готовності до можливих змін у професійній сфері та переорієнтації на нові види діяльності;
- сприяння розвитку як загальнолюдських, так і загальнопрофесійних якостей [13].

У науковій літературі дослідниками виділені наступні класифікації чинників, від яких залежить формування готовності до професійного самовизначення [6]:

1. За рівнем соціального впливу:

- макрорівень охоплює такі чинники, як соціальна структура суспільства, механізми соціальної стратифікації, а також роль освіти у забезпеченні соціальної мобільності;
- мікрорівень включає соціальне становище родини, рівень освіти батьків, етнічну та расову приналежність особистості, а також успішність учня в освітньому середовищі.

2. За характером впливу на суб'єкта професійного самовизначення:

- об'єктивні чинники – мають універсальний характер для однорідних соціальних груп (наприклад, етапи навчання, спрямованість освітньої програми);
- суб'єктивні чинники – виявляються через індивідуальні психологічні особливості особистості (самосвідомість, рівень цілеспрямованості, рефлексивність);
- соціально-психологічні чинники – пов'язані з унікальним, індивідуалізованим впливом соціального оточення, зокрема родини, друзів, педагогів.

3. За джерелом походження у контексті профорієнтаційної роботи:

- внутрішні чинники (особистісні) – мотивація, природні здібності, освітня підготовка, соціально-демографічні характеристики;
- зовнішні чинники – вплив соціального оточення: родини, друзів, представників певних професій, засобів масової інформації;

- громадські чинники – діяльність освітніх установ, позашкільних організацій, дитячих та молодіжних об'єднань;

- професійно-інституційні чинники, які включають заходи з профорієнтації у вищих навчальних закладах, закладах професійно-технічної освіти, діяльність центрів зайнятості, екскурсії на виробництва;

- глобальні (соціально-економічні) умови – загальна ситуація на ринку праці, структура виробництва, наявність вакансій, регіональні потреби в кадрах, демографічна ситуація.

У контексті вивчення психологічних чинників, що впливають на процес професійного самовизначення особистості, доцільно звернутися до узагальнень І. Калюжної [16], яка систематизувала наукові підходи до розгляду як внутрішніх, так і зовнішніх факторів впливу на цей процес.

До ключових внутрішніх чинників, що визначають ефективність професійного самовизначення, дослідниця відносить:

- сформованість усвідомленої життєвої позиції та індивідуальних ціннісних орієнтацій;

- наявність стійкої позитивної мотивації до вибору певної професійної діяльності;

- поінформованість та орієнтація у світі професій;

- здатність співвідносити власні здібності, потреби і запити з вимогами обраної професії;

- сформованість цілісної системи дій, необхідної для досягнення професійних цілей;

- наявність практичного досвіду у вибраній сфері професійної діяльності;

- відповідний стан здоров'я та відсутність медичних протипоказань до обраної професії;

- розвиток абстрактного мислення, адекватної самооцінки, вольових якостей і загальної психологічної зрілості.

Водночас, зовнішні чинники професійного самовизначення поділяються на дві основні групи:

1. Фактори загальнодержавного (соціально-економічного) рівня, що охоплюють:

- умови соціального й економічного розвитку суспільства;
- вплив і діяльність громадських організацій;
- рівень сформованості моральної та національної культури;
- зміст і сила впливу засобів масової інформації.

2. Фактори регіонального рівня, серед яких:

- специфіка економічного й демографічного розвитку певного регіону;
- рівень доступності та розгалуженості освітніх закладів;
- престижність тієї чи іншої професії в конкретному соціальному середовищі;
- умови життя в громаді, рівень культурного та освітнього середовища в родині;
- вплив мікросоціального оточення та індивідуальні інтереси особистості.

Тобто, можна зробити висновок, що процес професійного самовизначення є результатом взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні формуються на основі особистісного розвитку, самопізнання й мотиваційних установок, тоді як зовнішні обумовлюються соціально-економічними та культурними умовами життя. Ефективність професійного вибору значною мірою залежить від гармонійного поєднання цих чинників: внутрішня готовність має знаходити підтримку у сприятливому зовнішньому середовищі. Це підкреслює важливість створення цілеспрямованого освітньо-виховного простору, що сприятиме як розвитку особистісних ресурсів учнів, так і адаптації їх до сучасних викликів ринку праці.

Порівняльну характеристику внутрішніх і зовнішніх чинників професійного самовизначення, узагальнену на основі аналізу досліджень І. Калюжної, наведено в таблиці 1.1.1.

У юнацькому віці професійне самовизначення доцільно розглядати як складову частину цілісного процесу особистісного становлення, що тісно пов'язаний із світоглядним, особистісним та соціальним самовизначенням. Такий підхід дозволяє враховувати не лише вибір професії як окремий акт, а й як процес інтеграції молодого людини у соціальне середовище, приєднання до певної сфери соціальної активності, що сприяє розширенню її соціальної взаємодії. Професійне самовизначення, отже, має розглядатися не ізольовано, а у взаємозв'язку з визначенням індивідом своїх моральних орієнтирів, світоглядних позицій та життєвих смислів. Саме ці аспекти формують глибокі взаємозв'язки особистості зі світом, впливаючи на характер її діяльності, ціннісні пріоритети та життєві цілі [10].

Таблиця 1.1.1

Порівняльна характеристика чинників професійного самовизначення

Критерій порівняння	Внутрішні чинники	Зовнішні чинники
Природа походження	Особистісні, психологічні, сформовані індивідом у процесі розвитку та самопізнання	Соціальні, економічні, культурні, що діють ззовні по відношенню до особистості
Спрямованість впливу	Внутрішня – через мотивацію, установки, самооцінку, здібності	Зовнішня – через середовище, умови життя, сімейне оточення, суспільні очікування, інформаційний простір
Можливість контролю	Частково контрольовані самою особистістю (через саморозвиток, психокорекцію, навчання)	Малоконтрольовані особистістю, часто є об'єктивними обставинами, на які індивід лише адаптивно реагує
Приклади	Ціннісні орієнтації, життєва позиція, самооцінка, мотивація, психофізичний стан, самосвідомість	Рівень освіти в родині, доступність професій, регіональна економіка, ЗМІ, престиж професій, вплив громади та соціальних інститутів

Примітка: створено автором на основі джерела [16]

Професійне самовизначення учня ґрунтується на поєднанні знань про світ професій, сформованого образу «Я» та здатності зіставляти уявлення про себе з особливостями професійної діяльності [3]. У зв'язку з цим форми і методи профорієнтаційної роботи в школі мають бути орієнтовані насамперед на розвиток навичок самопізнання та вміння аналізувати

професійну інформацію. Доцільність вивчення цієї проблеми зростає в умовах запровадження профільного навчання у закладах загальної середньої освіти, оскільки вибір учнем профілю навчання фактично набуває ознак первинного вибору напрямку майбутньої професійної діяльності.

1.2. Психологічна характеристика особливостей професійного самовизначення старшокласників

Проблема професійного самовизначення набуває особливої значущості у підлітковому та юнацькому віці, адже саме на цих етапах відбувається активне формування професійних орієнтацій [25]. У підлітковому віці здійснюється первинний вибір професійного напрямку, який зазвичай характеризується наявністю ще диференційованих, але поверхових уявлень про світ професій, ситуативною оцінкою власних можливостей і ресурсів, а також нестійкістю професійних намірів. Надалі, у юнацькому віці, відбувається поглиблення професійного самовизначення, що супроводжується зростанням потреби у самопізнанні, самоусвідомленні та осмисленні власного «Я» [28].

Юнацький вік вирізняється підвищеною увагою до формування особистісної позиції, системи цінностей, світогляду та стилю життя. Цей процес відбувається під значним впливом соціального середовища. Сформований на основі соціально-психологічного впливу світогляд, як цілісне уявлення про світ і місце людини в ньому [36], виступає підґрунтям для прийняття рішень і здійснення особистісного вибору.

Процес самовизначення в юнацькому віці має інтенсивний характер і базується на сформованих уявленнях про себе та світ. Він відображає прагнення індивіда визначити власне місце в соціумі [41]. Самореалізація в цей період проявляється у двох формах: зовнішній – як прагнення заявити

про себе в колі однолітків, та внутрішній – потреба розкрити власні здібності та реалізувати особистісний потенціал у взаємодії з навколишнім світом [42]. Ключові особливості самовизначення та форми його вияву у різних вікових періодах здобувачів освіти висвітлено у таблиці 1.1.2.

Таблиця 1.1.2

Стадії професійного самовизначення в підлітковому та юнацькому віці

Віковий період	Ключові особливості самовизначення	Форма самореалізації
Підлітковий вік	Первинний інтерес до професій, фрагментарні уявлення про світ праці, нестійкість намірів, самооцінка внутрішніх ресурсів	Спроба різних соціальних ролей, реакція на думку значущих дорослих і однолітків
Перехід до юнацького	Усвідомлення себе суб'єктом вибору, розширення інформації про професії, перші професійні проби	Зовнішня активність у групі, пошук схвалення серед оточення
Юнацький вік	Потреба в самопізнанні та осмисленні себе, формування світогляду, узгодження цінностей із професійними орієнтаціями	Самоствердження серед однолітків, розкриття потенціалу через самоаналіз і цілі

Примітка: створено автором на основі джерела [16]

У період навчання в старших класах перед учнями постає необхідність зробити професійний вибір [31]. Цей вибір обумовлюється насамперед хронологічним віком, а не рівнем психологічної зрілості чи готовністю до виходу за межі звичного способу життя. Саме тому суспільна вимога щодо визначення майбутнього професійного шляху сприймається старшокласником особливо гостро. Бажаючи посісти значуще місце в соціумі, він прагне розширити межі шкільного світу через активне залучення до різноманітних форм соціального та культурного досвіду, тому відвідує культурні заходи, бере участь у гуртках, курсах, подорожує, шукає нові види комунікації [23].

Проте, залишаючись емоційно, матеріально й соціально залежним, старшокласник значною мірою піддається впливу батьків, однолітків,

родичів, їхніх очікувань і уявлень, а також моді, рекламі, соціальним стереотипам і ролям. Сукупність цих зовнішніх вражень і впливів, які прямо чи опосередковано впливають на процес професійного вибору, формує унікальний життєвий досвід старшокласника у сфері самовизначення [37].

Юнацький вік вважається ключовим для становлення світогляду, оскільки саме в цей період стабілізується емоційна сфера, а набуті знання починають гармонійно поєднуватися з почуттєвим досвідом, утворюючи підґрунтя для формування світоглядних переконань. Молоді люди дедалі глибше переживають емоційні стани, багато з яких пов'язані з уявленнями про майбутнє, а також розвивають здатність до моральних і соціальних переживань. Як зазначають низка дослідників, саме в юнацькому віці особистість починає активно реалізовувати власний потенціал через самостійне формування життєвих орієнтирів [9].

Розвиток особистості старшокласника відбувається в тісному зв'язку зі зміною його ставлення до навколишнього середовища, що проявляється у трансформації його думок, емоцій та почуттів. Кожна нова зміна у цій цілісній, динамічній системі взаємодії з соціальним оточенням, зокрема професійне самовизначення, означає черговий етап у формуванні свідомості старшокласника [37].

Юнацький вік характеризується формуванням відносно стабільного уявлення про власну особистість. У віці 16–17 років відбувається становлення важливого новоутворення «самовизначення», яке полягає у пошуку відповідей на фундаментальні питання власного існування. Воно досить тісно пов'язане зі спрямованістю особистості в майбутнє та з необхідністю обрати професійну траєкторію.

Психологічна готовність до входження в доросле життя та досягнення в ньому повноцінного соціального статусу не означає завершення формування всіх психологічних якостей, проте свідчить про наявність певного рівня особистісної зрілості. Інакше кажучи, у молодих людей на цьому етапі вже сформовані внутрішні механізми й психологічні утворення, які забезпечують

потенціал для постійного особистісного розвитку як у теперішньому часі, так і в перспективі.

Важливим моментом у віці 17–21 років є остаточне професійне самовизначення, що постає як центральний елемент соціальної адаптації особистості. У цей період провідною стає навчально-професійна діяльність, яка визначає напрями подальшого розвитку індивіда як члена суспільства.

Процес професійного самовизначення в юнацькому віці передбачає усвідомлення загальних закономірностей цього явища, а також необхідність глибокого розуміння власних психологічних характеристик і тих труднощів, які можуть виникати при виборі майбутнього фаху. Основоположними психологічними принципами в цьому процесі виступають самопізнання та здатність об'єктивно оцінювати свої можливості. Юнаки мають навчитися краще розуміти себе, визначати особисті життєві пріоритети та формулювати цілі, що є ознакою сформованої особистісної зрілості, адже професійний вибір тісно пов'язаний із внутрішнім розвитком індивіда [27].

Водночас необхідним є критичний аналіз власних здібностей і рівня їх відповідності вимогам конкретної професії. Це потребує цілеспрямованої роботи над собою, вдосконалення навичок і розвитку тих якостей, які є необхідними для успішної професійної реалізації [8]. Таким чином, психологічна складова професійного самовизначення охоплює критичне самопізнання, що включає усвідомлення індивідуальних можливостей у контексті професійної діяльності, об'єктивну самооцінку сильних і слабких сторін, а також активний саморозвиток і самовиховання як передумови ефективної психічної та професійної підготовки.

На думку психологів, професійна спрямованість старшокласників розглядається як багатокомпонентна характеристика мотиваційної сфери особистості у контексті професійної діяльності. Вона формується під впливом різноманітних внутрішніх спонукань і виявляється через систему інтересів, ставлень, цінностей та особистих зусиль, спрямованих на досягнення професійних цілей. Структура професійної спрямованості

включає такі елементи, як ціннісні орієнтації, установки, мотиви, ставлення до обраної професії, професійні очікування та готовність до подальшого розвитку і самореалізації в обраній сфері [29].

Ця характеристика має складну структуру і охоплює три основні компоненти: змістовий аспект, світоглядний компонент та динаміку психічних процесів і станів (рис. 1.2.1).

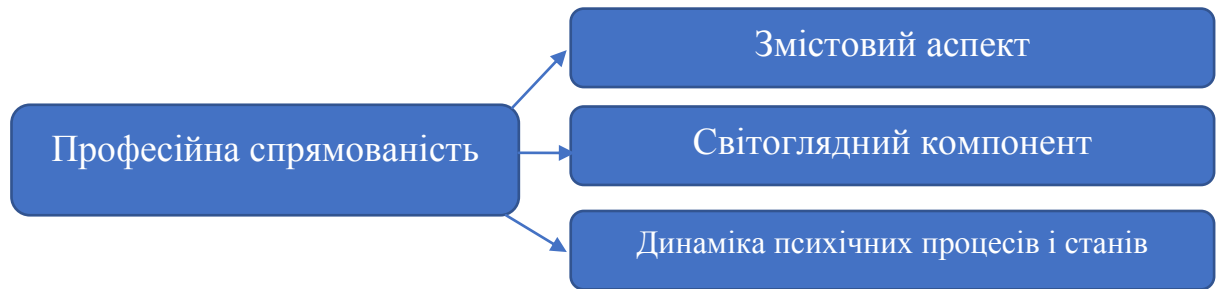

Рис. 1.2.1. Характеристика професійної спрямованості старшокласників

1. Змістовий аспект (або спеціалізаційний рівень професійної спрямованості) пов'язаний з вибором конкретної професії або напрямку діяльності. Він відображає інтереси, здібності, знання та навички особистості, які визначають вектор її професійного розвитку та формують основу для майбутньої професійної компетентності.

2. Світоглядний компонент охоплює загальну систему переконань, моральних цінностей і норм, які впливають на вибір професії, а також на те, як особистість усвідомлює свою роль у суспільстві. Цей аспект визначає етичні принципи професійної поведінки та взаємодії з іншими людьми в професійному середовищі.

3. Динаміка психічних процесів і станів стосується змін у внутрішньому психоемоційному стані особистості в ході професійної діяльності. Вона включає емоційні реакції, мотиваційні зрушення, когнітивні процеси, рівень стресостійкості та адаптивності, що безпосередньо впливають на ефективність і задоволення від професійної реалізації.

Таким чином, професійна спрямованість – це цілісне утворення, яке обумовлює не лише сам факт вибору професії, а й подальшу професійну активність, ефективність діяльності та рівень задоволення працею [43].

Різноманітність наукових підходів до тлумачення феномену професійного самовизначення зумовила наявність певних розбіжностей у визначенні його структурних компонентів, особливо щодо юнацького віку. Серед запропонованих моделей варто звернути увагу на концепцію А. Шевенко [62], яка представила трикомпонентну структуру професійного самовизначення, що істотно впливає на процес особистісного розвитку:

1. Когнітивно-рефлексивний компонент відображає здатність юнаків до осмислення й критичної оцінки власних знань про професії. Він включає не лише загальну поінформованість про професійну сферу, а й усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей – здібностей, інтересів, рис характеру, темпераменту. Завдяки цьому компоненту формується здатність співвідносити власні якості з вимогами професії, що забезпечує реалістичність професійного вибору. Цей компонент також сприяє розвитку відповідального ставлення до професійного шляху, прагнення до самостійності, успіху й наполегливості. Юнаки, які мають сформований когнітивно-рефлексивний компонент, демонструють готовність брати на себе відповідальність за прийняте професійне рішення.

2. Поведінково-моделюючий компонент виявляється у здатності будувати власну професійну траєкторію, ставити довгострокові цілі, здійснювати саморозвиток і орієнтуватися на успішну адаптацію до вимог майбутньої кар'єри. Наявність цього компоненту свідчить про стратегічне мислення та вміння діяти відповідно до професійних планів.

3. Емоційно-ціннісний компонент пов'язаний із позитивним ставленням до обраної професії, що базується на особистих інтересах та системі цінностей. Він забезпечує емоційну залученість, задоволення від вибору, внутрішню впевненість і стійку мотивацію до професійного розвитку.

Додатково, в деяких джерелах виокремлюється також орієнтовно-поведінковий компонент, який характеризує здатність особистості до самостійної дії, прийняття реалістичних рішень та довгострокового кар'єрного планування. Юнаки з розвиненим цим компонентом демонструють цілеспрямованість, здатність до адаптації, гнучкість у професійній поведінці та ефективно використання ресурсів для досягнення поставлених цілей [36].

Н. Шевченко та О. Волобуєва у своїх дослідженнях стверджують, що ранній юнацький вік є найбільш сприятливим періодом для формування цілеспрямованої особистісної та професійної ідентичності [50]. У свою чергу, М. Попіль трактує професійну ідентичність як інтегроване особистісне утворення, що забезпечує цілісність індивіда й слугує важливим критерієм ефективного становлення фахівця. Саме завдяки цьому утворенню відбувається формування адекватної професійної «Я-концепції» [42].

О. Вітковська, досліджуючи механізми професійного самовизначення, вказує на визначальну роль рефлексії як основного психологічного процесу, що спрямовує професійний вибір [9]. Аналогічного висновку дійшла і З. Становських, яка встановила, що на етапі конкретного професійного самовизначення, тобто під час завершення навчання в школі, старшокласники активно рефлексують широкий спектр як внутрішніх, так і соціальних чинників, що впливають на прийняття професійного рішення. Саме рівень сформованості рефлексивності, за її спостереженнями, є ключовим фактором, який визначає якість і глибину професійного самовизначення [30].

К. Роджерс акцентує увагу на індивідуальному досвіді, самоактуалізації та важливості позитивного підкріплення у процесі формування «Я». Професійний вибір, згідно з автором, має бути узгоджений із внутрішніми цінностями та прагненнями особистості.

В свою чергу Е. Еріксон вказує на те, що у підлітковому віці (12–18 років) відбувається криза ідентичності – пошук себе, своїх цінностей та місця

у світі. І саме професійний вибір є важливим аспектом формування ідентичності.

Процес професійного самовизначення в юнацькому віці має комплексний і всеохоплюючий характер. Його основою виступають внутрішні психологічні якості особистості, а реалізація відбувається у взаємодії з соціальним середовищем. Потреба самовизначення в різних життєвих сферах стає провідним чинником подальшого розвитку. Саме на цьому етапі активізуються процеси самопізнання, формування образу «Я», визначення життєвої позиції, системи цінностей і світоглядних переконань, що набувають особливої інтенсивності [39].

Дослідження засвідчують, що важливим компонентом усвідомленого професійного вибору є самосвідомість. Її зміст полягає в здатності оцінювати себе у взаємодії з іншими людьми, розрізняти реальне та бажане уявлення про себе, а також усвідомлювати свої риси, здібності та можливості. Основними ознаками готовності старшокласника до професійного самовизначення є: усвідомлення ситуації вибору, розуміння особливостей професій, здатність об'єктивно співвідносити їх з власними інтересами й потенціалом, а також активна настанова на пошук ресурсів, необхідних для реалізації професійного плану.

Позиція старшокласника як суб'єкта предметно-практичної, комунікативної та пізнавальної діяльності формується в якості складної системи внутрішніх ставлень, установок, цілей, мотивів та цінностей. У процесі особистісного зростання учень старшої школи прагне виокремити себе серед інших, реалізувати власний професійний потенціал, осмислити своє місце у світі професій та власне ціннісне ставлення до нього. Бути особистістю для старшокласника означає зробити усвідомлений професійний вибір і реалізувати його на практиці, а отже впливати на соціальне оточення, опанувати ефективні засоби спілкування, регулювати власну поведінку та діяльність, аналізувати результати прийнятих рішень і нести за них відповідальність.

Важлива роль у професійному самовизначенні старшокласників належить закладу загальної середньої освіти, адже саме в шкільний період учень починає усвідомлювати власні інтереси, здібності, цінності та формувати уявлення про майбутню професійну діяльність. Школа створює базове середовище для первинного досвіду професійного самопізнання, забезпечуючи не лише академічні знання, а й сприяючи розвитку ключових компетентностей, які необхідні для здійснення свідомого вибору професії.

Педагогічний колектив, через систему профорієнтаційної роботи, інтеграцію навчальних дисциплін із реальними життєвими ситуаціями, а також через організацію індивідуального супроводу учнів, відіграє важливу роль у підтримці процесу професійного самовизначення. Особливе значення має надання учням можливостей для самореалізації через участь у проектах, гуртках, шкільних ініціативах, що сприяють формуванню почуття власної ефективності та здатності до відповідального вибору [10].

Таким чином, школа виступає не лише як простір навчання, а як важливий чинник становлення особистості учня у її професійній перспективі, забезпечуючи умови для гармонійного поєднання особистісного та професійного самовизначення.

Варто також відмітити, що особливо загостреною у контексті професійного самопошуку старшокласника є проблема спілкування. Вперше у цьому віці виявляється самотійна спрямованість на пошук нових знань, але тут існують певні особливості: у школі старшокласник не обирає самотійно знання для освіти, а тому для розширення професійного кругозору йому необхідне конструктивне спілкування з оточуючими, співпадіння їх очікувань із прагненнями старшокласника, схвалення його вибору професії, матеріальна та моральна підтримка [37].

1.3. Фактори, що впливають на професійне самовизначення старшокласників

Професійне самовизначення є складним багатовимірним процесом, який охоплює формування уявлень про власне професійне майбутнє, співвіднесення особистих можливостей і прагнень із вимогами соціального середовища. На етапі старшої школи цей процес має особливі психологічні характеристики, зумовлені специфікою вікового розвитку [46].

У старшому шкільному віці активно формується особистісна ідентичність. Питання професійного вибору є важливою складовою процесу самопізнання і самоствердження. Старшокласники намагаються осмислити власні інтереси, здібності, цінності, що проявляється у розвитку рефлексивних здібностей. Водночас посилюється прагнення до самостійності у прийнятті життєвих рішень, що є свідченням зростання автономності особистості. Проте нерідко цей процес супроводжується внутрішніми суперечностями, пов'язаними з необхідністю враховувати думку батьків, учителів та інших значущих осіб.

Н. Ляховченко та В. Петрук зазначають, що на процес професійного вибору старшокласників значний вплив мають соціальні умови їхнього життя, зокрема рівень матеріального забезпечення. Молоді люди добре усвідомлюють, що навчання у престижних закладах вищої освіти, особливо у великих містах, потребує суттєвих фінансових витрат. Часто додатковим чинником впливу стають батьки, які можуть прямо чи опосередковано скеровувати вибір дитини, наприклад, рекомендувати той чи інший навчальний заклад або фах [23].

Разом із тим, автори підкреслюють, що вирішальну роль у професійному самовизначенні відіграють індивідуальні особливості старшокласника, а саме його здібності, особистісні риси та система цінностей. Ціннісні орієнтації визначають спрямованість особистості,

відображають її життєвий досвід і регулюють професійні прагнення. Професійна спрямованість, у цьому контексті, розглядається як одна з форм вияву ціннісної свідомості, що свідчить про рівень особистісної зрілості учня [23, 53].

На думку О. Грабчак, важливим внутрішнім орієнтиром, що впливає на життєвий і професійний вибір підлітків, є професійні домагання. Дослідниця розглядає їх як специфічний вид життєвих домагань, які формуються в ході соціалізації, займають другорядну позицію в загальній ієрархії прагнень, але вирізняються стійким бажанням досягти успіху й суспільного визнання в певній сфері професійної діяльності. Професійні домагання, за її визначенням, відображають той рівень особистісних, соціальних і професійних досягнень, яких індивід прагне досягти в майбутньому [15].

О. Грабчак підкреслює, що саме через призму професійних домагань старшокласники здійснюють оцінку себе та умов свого соціального оточення. Відтак, реалістичні професійні очікування та відповідно сформоване уявлення про майбутню професійну траєкторію сприяють більш глибокому усвідомленню підлітками свого місця в суспільстві, а також формуванню у них відчуття професійного покликання [15].

Професійне самовизначення старшокласників є складним і багатофакторним процесом, на формування якого впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. До ключових детермінант належать: особиста активність суб'єкта, соціокультурне середовище, економічні умови, рівень відповідальності за власне життя, специфіка майбутньої професійної діяльності, особистісна зрілість, наявність рефлексивних здібностей, рівень сформованості самосвідомості, а також індивідуально-типологічні особливості.

Осмислення власного життєвого шляху та орієнтація на самореалізацію сприяють виникненню нових соціальних потреб: прагнення до соціальної ідентифікації, самовираження, виконання значущої ролі в суспільстві. У

зв'язку з цим формується відповідальність не лише за особистий вибір, а й за внесок у спільну діяльність та взаємодію з іншими [47].

У науковій літературі традиційно виокремлюють суб'єктивні та об'єктивні чинники професійного вибору. До суб'єктивних чинників належать пізнавальні й професійні інтереси, індивідуальні нахили, здібності (як сукупність психологічних характеристик, що забезпечують успішне виконання певної діяльності), а також особливості темпераменту й характеру. Ці чинники визначають внутрішню готовність особистості до вибору професійного шляху та його реалізації.

Об'єктивні чинники, у свою чергу, охоплюють рівень академічної підготовки, стан соматичного й психічного здоров'я, ступінь обізнаності щодо світу професій, доступність освітніх ресурсів. Уже в підлітковому віці формуються базові уявлення про майбутню професійну діяльність, які значною мірою зумовлюють подальшу кар'єрну орієнтацію. На цьому етапі набувають значущості такі складові, як особистий досвід, інформаційна поінформованість, емоційне ставлення до тієї чи іншої професії та мотиваційна спрямованість, що стають основою для постановки професійних і життєвих цілей.

Деякі науковці стверджують, що основою процесу професійного самовизначення старшокласників є такі ключові психологічні чинники як:

- усвідомлення ціннісного значення суспільно корисної праці;
- загальна поінформованість про соціально-економічну ситуацію в державі;
- розуміння необхідності як загальноосвітньої, так і фахової підготовки для ефективної самореалізації;
- орієнтація у світі професій;
- формулювання майбутньої професійної мети (професійної мрії);
- здатність інтегрувати цю мету з іншими життєвими пріоритетами (особистими, сімейними);
- наявність знань про обрану цільову сферу діяльності;

– усвідомлення внутрішніх бар'єрів, які можуть ускладнювати досягнення поставленої мети [63].

Одним із ключових чинників у процесі вибору майбутньої професії старшокласником є його індивідуальні здібності, система цінностей та особистісні риси. Ціннісна система відіграє регуляторну функцію в спрямованості поведінки, відображаючи накопичений життєвий досвід, а професійна орієнтація розглядається як складова ціннісних орієнтацій, що свідчить про рівень особистісної зрілості [39].

Дослідниці А. Велика та О. Перепелиця класифікують чинники професійного вибору старшокласників на суб'єктивні, об'єктивні та соціальні. Зокрема, до суб'єктивних вони відносять пізнавальні й професійні інтереси, індивідуальні здібності, нахили, особливості темпераменту і характеру. Об'єктивні чинники охоплюють рівень освітньої підготовки, стан здоров'я та поінформованість особистості. Соціальні чинники відображають вплив соціального контексту, зокрема освітній рівень і соціальний статус батьків, мікросоціальне середовище та умови проживання [8].

Крім того, на процес професійного самовизначення випускників закладів загальної середньої освіти впливають макросоціальні чинники: суспільні умови життєдіяльності, особливості культурного середовища, типові моделі поведінки, а також індивідуально-психологічні характеристики, рівень притягнень і життєвий досвід молодшої особистості [53].

До важливих додаткових чинників належать міжособистісні стосунки з однолітками, успішність у навчанні, активність у позакласному житті (участь у гуртках, секціях, факультативах), організація позашкільної профорієнтаційної роботи (екскурсії, зустрічі з представниками професій), взаємини з педагогами, а також вплив сім'ї, засобів масової інформації, суспільно-корисної та трудової діяльності [39].

Суттєвий вплив на процес професійного самовизначення старшокласників мають соціальні стереотипи, зокрема упереджене ставлення

до окремих професій. У свідомості значної частини учнів знецінюється значущість робітничих спеціальностей, які сприймаються як непрестижні, малопривабливі та позбавлені перспектив. Випускники закладів загальної середньої освіти нерідко орієнтуються на «популярні» або гучно представлені у медіапросторі професії, що, як правило, асоціюються з високим соціальним статусом і зовнішнім успіхом. Такий підхід часто супроводжується ідеалізацією обраної професійної діяльності, недооцінкою реальних вимог до неї та обмеженим уявленням про складність працевлаштування за отриманим фахом, що свідчить про елементи професійної інфантильності [59].

Окрему категорію стереотипів становлять гендерні уявлення, які також справляють значний вплив на професійні орієнтації молоді. У суспільстві досі домінують уявлення про «типово чоловічі» професії, що асоціюються з професійною компетентністю, аналітичним мисленням, ініціативністю, та «типово жіночі» – пов'язані з емоційною чутливістю, комунікативними навичками та соціальною підтримкою. Попри проголошену рівність можливостей у професійній сфері, подібні стереотипні уявлення залишаються стійкими й продовжують обмежувати вибір професії значної частини молоді [7].

Психологічні чинники, що впливають на процес професійного самовизначення старшокласників, взаємодіють між собою у складній, нелінійній системі [19]. Їх доцільно розглядати у межах трьох структурних рівнів:

1. Макрорівень охоплює глобальні соціальні процеси, зокрема інтеграцію в міжнародне співтовариство, становлення громадянського суспільства та збалансований розвиток держави. Ці процеси супроводжуються трансформаціями на ринку праці, які зумовлюють появу нових професій та підвищують значущість соціального престижу певних професійних напрямів.

2. Мезорівень передбачає вплив соціального середовища ближчого оточення. Зокрема, дослідниця Т. Кравченко акцентує на важливості позитивного впливу родини, а також на ефективності суб'єкт-суб'єктної взаємодії у шкільному середовищі, яка сприяє розвитку самосвідомості та відповідального ставлення до професійного вибору.

3. Мікрорівень охоплює індивідуально-психологічні характеристики особистості, які мають безпосередній вплив на процес самовизначення. Серед них:

- актуалізовані мотиви (внутрішньо значущі спонукання до діяльності);
- актуалізовані ціннісні орієнтації (здатність реалізовувати власні цінності у професійно значущій сфері);
- розвинена волюва регуляція, що виявляється у наполегливості та самоконтролі;
- переконаність у власній відповідальності за результати діяльності;
- достатній рівень розвитку рефлексії (здатність до усвідомлення власних думок, дій і прийнятих рішень, що сприяє більш обґрунтованому професійному вибору).

У своїх дослідженнях М. Скиба та О. Коханко окреслюють широкий спектр мотивів, що зумовлюють професійне самовизначення старшокласників. До таких мотивів належать: соціальні, матеріальні, моральні, естетичні, пізнавальні, творчі, престижні, утилітарні, а також мотиви, пов'язані зі змістом трудової діяльності [38].

1. Соціальні мотиви виявляються в орієнтації особистості на трудову діяльність як засіб не лише особистісного зростання, але й внеску в добробут суспільства. Проте, як зазначають автори, у сучасних умовах такі мотиви послаблюються, оскільки пріоритетами молоді дедалі частіше стають матеріальні вигоди, а не суспільна користь.

2. Матеріальні мотиви домінують серед тих учнів, для яких вирішальним чинником є рівень заробітної плати, а фінансова вигода визначає професійний вибір.

3. Моральні мотиви пов'язані із прагненням до самореалізації, відповідальності, громадянської позиції. Однак їхня значущість у свідомості випускників також знижується через недостатнє усвідомлення норм і цінностей, яких потребує соціум.

4. Естетичні мотиви проявляються в орієнтації на красу, гармонію, пізнання світу, хоча нерідко молодь сприймає естетичну складову професії як ознаку її престижності, а не змістовності.

5. Пізнавальні мотиви характерні для тих учнів, які прагнуть до глибокого засвоєння знань про обрану професію та її специфіку.

6. Творчі мотиви передбачають наявність креативного підходу до діяльності, що вказує на самостійність, ініціативність і унікальність особистості.

7. Престижні мотиви виявляються у прагненні до вибору професії, яка визнається в суспільстві як престижна та забезпечує кар'єрне зростання і соціальну значущість.

8. Утилітарні мотиви пов'язані з прагненням отримати особисту вигоду, користь або конкретну віддачу від професії. Натомість мотиви, орієнтовані на зміст праці, характеризують випускників, які мають чітке уявлення про специфіку професійної діяльності та орієнтуються на її інтелектуальні чи фізичні аспекти [48, 56].

Результати емпіричних досліджень проведені Т. Яновською засвідчують наявність вікових та статевих відмінностей у процесі професійного самовизначення підлітків та юнаків [55]. У старшокласників переважають зовнішні мотиви, серед яких найвагомішими є саме умови майбутньої трудової діяльності. Натомість для старшокласниць більш важливою є перспектива особистісного та професійного розвитку, який забезпечується обраною професією. Встановлено, що підлітки ще не здатні повною мірою співвідносити власні професійні можливості з бажаним видом діяльності, тоді як юнаки вже демонструють сформовані уявлення про майбутнє професійне середовище та чіткіші орієнтири у виборі фаху.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових підходів до проблеми професійного самовизначення дає підстави стверджувати, що це явище є складним і багатовимірним процесом, який охоплює особистісну, мотиваційну, соціальну та когнітивну сфери індивіда. Професійне самовизначення старшокласників виступає не лише як етап розвитку особистості, але і як результат взаємодії внутрішніх ресурсів та зовнішніх впливів, спрямованих на формування зрілої професійної позиції. У межах сучасної психології професійне самовизначення розглядається як динамічний процес, що поєднує самопізнання, орієнтацію у світі професій, формування цінностей, професійних інтересів і відповідної мотивації.

З'ясовано, що професійне самовизначення є важливим етапом особистісного розвитку, пов'язаним із формуванням професійної ідентичності та усвідомленням себе як майбутнього суб'єкта трудової діяльності. Теоретико-психологічні підходи підкреслюють, що професійне самовизначення включає як особистісну зрілість, так і здатність до прийняття зважених рішень на основі рефлексії, досвіду та соціального контексту. Значну роль відіграють особистісні чинники, зокрема рівень самоусвідомлення, здатність до саморефлексії, відповідальність, автономність і внутрішня мотивація.

Саме в старшому шкільному віці відбувається активний пошук життєвого і професійного шляху, формування уявлень про себе та про майбутнє. Підлітки поступово переходять від фантазійного образу професії до більш реалістичного уявлення, зважаючи на свої здібності, інтереси, цінності та життєві орієнтири. Водночас цей процес часто супроводжується внутрішніми суперечностями та впливом зовнішніх факторів – батьків, однолітків, учителів, соціокультурного середовища. Виявлено, що дівчата більше орієнтовані на професії соціального типу, зокрема «людина –

людина», тоді як хлопці тяжіють до технічних спеціальностей і сфер, пов'язаних із символічною діяльністю. Також встановлено, що підлітки ще не завжди здатні співвідносити свої можливості з вимогами професійного середовища, тоді як юнаки частіше демонструють більшу реалістичність у виборі фаху.

Виділено об'єктивні (стан здоров'я, рівень академічної підготовки, поінформованість про світ професій) та суб'єктивні чинники (інтереси, здібності, цінності, мотивація, особистісні риси, рівень домагань) професійного самовизначення старшокласників. Окремо наголошено на впливі соціальних та культурних факторів, зокрема стереотипів, очікувань з боку соціуму, статусу родини, гендерних уявлень про професії. Встановлено, що сучасна молодь нерідко обирає професію під впливом престижності, медійної популярності, матеріальних орієнтирів, що може суперечити реальним схильностям та можливостям.

Таким чином, професійне самовизначення старшокласників – це багатокomпонентний процес, що формується на стику особистісного розвитку, освітньо-виховного впливу та соціально-культурного контексту. Ефективна підтримка цього процесу вимагає врахування індивідуальних особливостей учнів, створення умов для їх рефлексії, поінформованості, самопізнання та розвитку внутрішньої мотивації до професійної самореалізації.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Організація емпіричного дослідження професійного самовизначення старшокласників

Процес профорієнтації у школах передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації, самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю, а також систематичне ознайомлення з різними професіями у навчально-виховному процесі.

У професійній діяльності практичного шкільного психолога психологічний супровід постає як виховна система, зміст, засоби та форми якої направлені на орієнтацію здобувачів у професійному самовизначенні. Саме у функціональні обов'язки психолога входить організація і проведення профорієнтаційних консультацій.

Як правило, шкільний психолог час від часу проводить консультації та семінари для батьків і вчителів школи, а також надає психологічну допомогу учням з метою:

- ознайомлення школярів зі світом професій, вивчення професіограм;
- формування особистості учня як суб'єкта професійного самовизначення, його готовності до здійснення самостійного професійного вибору;
- вивчення індивідуальних психологічних особливостей учнів та надання їм консультативної допомоги щодо їх подальшого професійного самовизначення [17].

Теоретико-методологічний аналіз проблеми професійного визначення старшокласників дозволив організувати та провести емпіричне дослідження, метою якого було виявлення рівня сформованості професійного самовизначення старшокласників а також аналіз чинників, що впливають на цей процес.

Дослідження проводилося у 2024–2025 навчальному році на базі Озернянського ліцею Маловільшанської сільської ради Білоцерківського району Київської області.

Участь у дослідженні взяли 45 учнів 10–11 класів, з яких 21 учень 10 класу (8 хлопців та 13 дівчат) та 24 учні 11 класу (14 хлопців та 10 дівчат). Вибірка є репрезентативною для умов закладу, оскільки охоплює всіх учнів старших класів, що дозволяє отримати достовірні результати щодо тенденцій професійного самовизначення саме в цьому навчальному середовищі.

Загальний підхід до організації дослідження ґрунтувався на дотриманні етичних норм та принципів психологічного тестування: добровільна участь, анонімність, конфіденційність отриманих даних, використання валідних і надійних методик. Перед початком дослідження учням була надана коротка інструкція з роз'ясненням мети дослідження, особливостей заповнення анкет та тестів. Також було отримано усну згоду від учнів на участь у дослідженні.

У дослідженні застосовано комплекс методик, які дозволяють всебічно оцінити різні аспекти професійного самовизначення:

- методика вивчення мотивів вибору професії;
- «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. О. Клімова;
- методика визначення схильності до певної професійної діяльності (методика Л. А. Йовайши);
- методика «Готовність учнів до вибору професії» В. Б. Успенського;
- бесіди та спостереження за учнями.

Проведення дослідження відбувалося у позаурочний час у класних аудиторіях у присутності дослідника та класного керівника, що сприяло створенню комфортної та доброзичливої атмосфери.

Окрема увага під час обробки даних була приділена аналізу відмінностей за віком (10 і 11 класи) та статтю респондентів. Це дозволило визначити вікові тенденції у професійному самовизначенні та вплив гендерних особливостей на вибір професії.

Таким чином, емпіричне дослідження було організоване відповідно до науково-методичних вимог, із залученням валідних психодіагностичних методик, що забезпечує надійність і практичну цінність отриманих результатів.

2.2. Обґрунтування вибору методик дослідження професійного самовизначення старшокласників

Відповідно до теми нашого дослідження нами був використаний комплекс діагностичних методик [54] для визначення рівня сформованості професійного вибору старшокласників:

1. Методика вивчення мотивів вибору професії (додаток А)

Мета методики: виявити провідні мотиви, які впливають на професійне самовизначення учня, зокрема, з'ясувати, які внутрішні, соціальні чи зовнішні чинники є визначальними при виборі майбутньої професії.

Респонденту пропонується серія тверджень, кожне з яких описує певний аспект професійної діяльності або фактор, що може впливати на її вибір. Завдання учня – оцінити ступінь впливу кожного твердження на свій вибір професії за п'ятибальною шкалою (5 балів – дуже сильно вплинуло, 4 бали – сильно вплинуло, 3 бали – помірно вплинуло, 2 бали – слабо вплинуло, 1 бал – зовсім не вплинуло).

Після заповнення бланка відповідей оцінки переносяться у бланк ключа, де всі твердження згруповані за чотирма основними категоріями мотивів:

1. Внутрішньо-особистісні мотиви (індивідуально значущі) – пов’язані із самореалізацією, інтересами, здібностями та творчістю.
2. Соціально значущі мотиви – відображають орієнтацію на суспільну користь, думку батьків чи авторитетів, професійну відповідальність.
3. Зовнішньо-позитивні мотиви – включають привабливість, престижність, високу оплату, перспективи кар’єри.
4. Зовнішньо-негативні мотиви – пов’язані з тиском обставин, впливом друзів, необхідністю змінити місце проживання тощо.

Після цього підраховується сума балів у кожній категорії.

Найвищий показник серед чотирьох груп мотивів вказує на домінантний тип мотивації, що впливає на вибір професії респондента. Якщо переважають внутрішньо-особистісні мотиви, це свідчить про зрілий, усвідомлений вибір, орієнтований на розвиток та самореалізацію. Соціально значущі мотиви вказують на важливість думки оточення, прагнення принести користь іншим. Домінування зовнішньо-позитивних мотивів свідчить про прагнення до престижу, матеріального забезпечення, кар’єрного зростання. Зовнішньо-негативні мотиви можуть свідчити про неусвідомлений, вимушений вибір або соціальний тиск.

2. Методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. О. Клімова (додаток Б)

Мета методики: виявити найбільш виражений тип професійної спрямованості особистості та допомогти людині зорієнтуватися у виборі професії, яка відповідає її інтересам і психологічним особливостям.

Опитувальник базується на концепції поділу професій за типами взаємодії людини з об’єктами праці, запропонованій Є.О. Клімовим. Всього виділяється п’ять основних типів:

1. «Людина – людина» – професії, пов'язані зі спілкуванням, навчанням, обслуговуванням, наданням допомоги (психолог, учитель, медик, соціальний працівник).

2. «Людина – техніка» – професії, де об'єктом праці є технічні засоби (інженер, механік, водій, програміст).

3. «Людина – знакова система» – професії, пов'язані з обробкою символічної інформації, цифр, текстів, кодів (бухгалтер, економіст, редактор, оператор).

4. «Людина – художній образ» – професії у сфері мистецтва, дизайну, творчості (художник, актор, музикант, декоратор).

5. «Людина – природа» – професії, де об'єктом є живі організми, рослини, тварини, екосистеми (агроном, ветеринар, біолог, еколог).

Опитувальник складається з 20 пар тверджень, у кожній з яких респондент повинен обрати одне твердження, яке йому більше до вподоби або ближче за змістом. Усього потрібно зробити 20 виборів.

Кожне твердження має зашифрований зв'язок з одним із п'яти типів професій. За кожне обране твердження нараховується один бал у відповідну колонку (тип). Після підрахунку балів за всіма п'ятьма напрямками визначається найвища кількість балів – це й є домінантний тип професійної орієнтації. Якщо кілька типів мають однакову кількість балів, це свідчить про широкий спектр інтересів респондента або про неостаточне самовизначення.

3. Методика визначення схильності до певної професійної діяльності (методика Л. Йовайши) (додаток В).

Цей опитувальник є одним із ефективних психодіагностичних інструментів, який дозволяє виявити інтереси та потенційні професійні схильності підлітків і старшокласників. Вона спрямована на попередню орієнтацію особистості у сфері професійної діяльності та є корисною для формування обґрунтованого вибору майбутньої професії. Методика дозволяє виявити переважні сфери інтересів та особистісну схильність до певного виду професійної діяльності, що важливо для професійного самовизначення.

Мета методики: виявлення індивідуальних професійних нахилів старшокласників за основними типами професійної діяльності.

Респонденту пропонується серія парних тверджень (всього 30 пар), кожна з яких описує різні аспекти професійної діяльності. У кожній парі учень повинен обрати один варіант відповіді – той, що більше відповідає його інтересам. Вибір оцінюється за чотирибальною шкалою: 3 бали – повна перевага варіанту («а» або «б»), 2 бали – незначна перевага варіанту, 1 бал – слабка перевага іншого варіанту, 0 балів – повна відмова від варіанту.

Бали записуються в бланк відповідей окремо для кожного варіанту «а» і «б». Кожне твердження співвідноситься з одним із шести напрямів професійної діяльності. Для обчислення результатів необхідно підсумувати всі отримані бали в кожній з шести категорій:

А – робота з людьми (соціальний тип);

Б – розумова діяльність (науковий чи інтелектуальний тип);

В – технічна діяльність (реалістичний тип, промисловість);

Г – естетика та мистецтво (артистичний тип);

Д – рухова активність (спортивний чи руховий тип);

Е – планово-економічна діяльність та матеріальна зацікавленість (конвенціональний тип).

Чим вищий бал за певним напрямом, тим краще виявлена схильність респондента до відповідного типу діяльності. Якщо два або більше напрямів мають приблизно однакові високі показники, це може свідчити про комбінований професійний інтерес або нерозвинене професійне самовизначення. Низькі показники вказують на відсутність або слабе вираження інтересу до певного виду діяльності.

4. Методика «Готовність учнів до вибору професії» В. Успенського (додаток Д).

Мета методики: визначити рівень готовності старшокласників до усвідомленого вибору майбутньої професії. Дослідження дозволяє виявити

ступінь обізнаності учнів, рівень мотивації, поінформованості, впевненості у виборі професії та наявність практичних кроків у цьому напрямі.

Учням пропонується 24 твердження, що відображають різні аспекти професійного самовизначення. На кожне твердження респондент має відповісти «так» або «ні», залежно від власної згоди чи незгоди.

Всі 24 твердження поділяються на дві групи:

I група (питання № 1, 3, 6, 7, 8, 11, 12, 16, 17, 19, 20, 22, 23) – «позитивні» судження. Підраховуються відповіді «так».

II група (питання № 2, 4, 5, 9, 10, 13, 15, 18, 21, 24) – «негативні» судження. Підраховуються відповіді «ні».

Загальний бал = сума відповідей «так» у I групі + сума відповідей «ні» у II групі. Він визначає рівень готовності старшокласників до вибору професії за такою шкалою: 0–6 балів – неготовність; 7–12 балів – низька готовність; 13–18 балів – середня готовність; 19–24 балів – висока готовність.

Висока готовність означає, що учень цілеспрямовано підходить до вибору професії, добре обізнаний щодо майбутнього фаху, враховує власні можливості, потреби ринку праці, умови вступу, медичні обмеження, та має конкретний план дій. Низька або відсутня готовність свідчить про відсутність чітких уявлень про майбутнє, ситуативний або випадковий підхід до вибору фаху, недостатню поінформованість або зовнішній вплив при виборі професійної траєкторії.

2.3. Аналіз результатів емпіричного вивчення стану професійного самовизначення старшокласників

Емпіричне дослідження за допомогою підбраного комплексу діагностичних процедур мало на меті вирішення дослідницького завдання – дослідити рівень сформованості професійного вибору старшокласників.

Проведена діагностика «Методика вивчення мотивів вибору професії» (додаток А) показала, що серед учнів 10 класу переважають зовнішні позитивні мотиви вибору професії (38,5 % дівчат, 50,0 % хлопців), що свідчить про орієнтацію на соціально значущі переваги (високий заробіток, престиж, можливість кар'єрного росту). Водночас у чотирьох дівчат (30,8 %) і двох хлопців (25,0 %) виявлено внутрішні індивідуально значимі мотиви – інтерес до певного виду діяльності, схильності, захоплення, що відображає початковий етап самопізнання та розуміння власних професійних орієнтирів. Внутрішні соціальні мотиви, що пов'язані з прагненням до суспільно значущої діяльності, були характерні для 23,1 % дівчат і 25,0 % хлопців. Зовнішні негативні мотиви (випадковий вибір, тиск з боку оточення) виявлено лише в однієї дівчини, що свідчить про незначну кількість випадків неусвідомленого або вимушеного професійного вибору (таблиця 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Результати «Методики вивчення мотивів вибору професії»

Мотиви	10 клас				11 клас				Всього	
	Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці			
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Внутрішні індивідуально значимі	4	30,8	2	25,0	2	20,0	2	14,2	10	22,2
Внутрішні соціально значимі	3	23,1	2	25,0	4	40,0	5	35,8	14	31,1
Зовнішні позитивні	5	38,5	4	50,0	3	30,0	6	42,9	18	40,0
Зовнішні негативні	1	7,7	0	0	1	10,0	1	7,1	3	6,7

У 11 класі спостерігається деяке зниження показників внутрішньої індивідуальної мотивації (20,0 % дівчат, 14,2 % хлопців) порівняно з 10 класом, що може свідчити про зростаючий вплив зовнішніх факторів на вибір професії. Натомість відчутно зростає частка учнів з внутрішньою соціальною мотивацією (40,0 % дівчат, 35,8 % хлопців), що вказує на формування відповідального ставлення до суспільно значущої діяльності.

Зовнішні позитивні мотиви також залишаються високими (30,0 % дівчат, 42,9 % хлопців), що підтверджує актуальність прагнення до матеріальної стабільності та соціального визнання. Зовнішні негативні мотиви були зафіксовані у однієї дівчини та хлопця.

Тобто, у 10 класі простежується тенденція до більшої орієнтації на внутрішні чинники (інтереси, здібності), що відповідає етапу первинного професійного самопізнання. В 11 класі відчутна перевага соціальних і зовнішніх позитивних мотивів, що свідчить про зростаюче усвідомлення вимог реального життя та соціального контексту. Незначна кількість зовнішньо негативних мотивів є позитивним індикатором, однак свідчить про потребу в індивідуальній підтримці окремих учнів.

На основі результатів опитування було складено діаграму (рис. 2.3.1), що ілюструє частоту вибору певного типу мотивації при виборі майбутньої професії

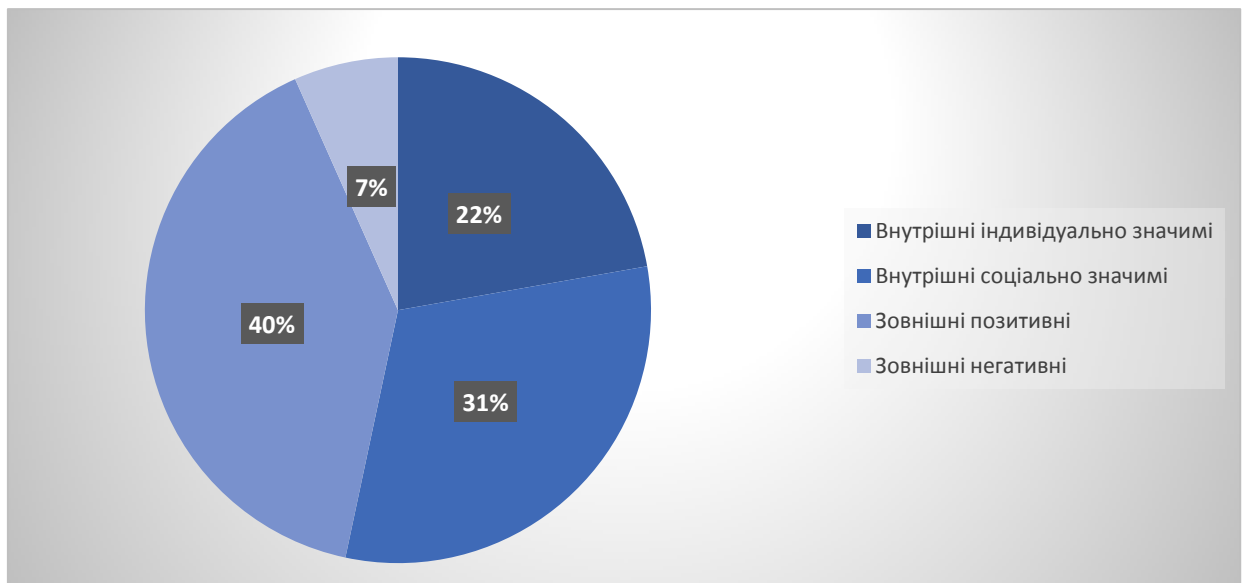

Рис. 2.3.1. Розподіл опитуваних за мотивами вибору професії

Згідно з отриманими даними 40 % опитаних (10 осіб) обрали зовнішні позитивні мотиви, такі як престиж професії, можливість високої заробітної плати, кар'єрний ріст. Це свідчить про орієнтацію значної частини учнів на соціально-економічні переваги обраної професії.

На зовнішні негативні чинники до яких можна віднести вимушений вибір, тиск з боку батьків, уникнення альтернативних варіантів (наприклад, військової служби) вказали 7 % (3 особи). Такий відсоток демонструє наявність певного рівня дезорієнтації або професійної неготовності у незначної частини підлітків.

22 % (10 осіб) орієнтуються на внутрішньо індивідуально значимі мотиви, тобто керуються власними інтересами, здібностями, захопленнями. Це свідчить про формування елементів усвідомленого самовизначення.

Переважають внутрішньо соціально значимих мотивів, зокрема прагнення бути корисним іншим, зробити внесок у суспільство, займатися «socially important» діяльністю продемонстрували 31 % (14 осіб). Це свідчить про достатньо зрілий рівень професійної мотивації.

З метою діагностики нахилів та професійних інтересів старшокласників нами було використано «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. О. Клімова (додаток Б), результати якого висвітлено у таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

Результати «Диференційно-діагностичного опитувальника»

Тип професій	10 клас				11 клас				Всього	
	Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці			
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Людина-людина	3	23,0	1	12,5	2	20,0	2	14,3	8	17,8
Людина-природа	2	15,4	0	0	2	20,0	1	7,1	5	11,0
Людина-техніка	0	0	5	62,5	1	10,0	6	42,9	12	26,7
Людина-знакова система	4	30,8	2	25,0	2	20,0	4	28,6	12	26,7
Людина-художній образ	4	30,8	0	0	3	30,0	1	7,1	8	17,8

«Людина – людина». Цей тип орієнтований на міжособистісну взаємодію, комунікацію, допомогу, навчання, обслуговування.

- 10 клас – 3 дівчини (23,0 %), 1 хлопець (12,5 %);
- 11 клас – 2 дівчини (20,0 %), 2 хлопці (17,8 %).

Ці учні мають схильність до гуманітарних професій: учитель, психолог, медик, соціальний працівник. Виявлена зацікавленість у роботі з людьми в обох класах перебуває на середньому рівні.

«Людина – природа». Орієнтація на взаємодію з природними об'єктами: рослинами, тваринами, явищами природи.

- 10 клас – 2 дівчини (15,4 %);
- 11 клас – 2 дівчини (20,0 %), 1 хлопець (7,1 %).

Невисокий відсоток учнів обрав цей тип. Це свідчить про відносно меншу популярність професій у галузях біології, сільського господарства, ветеринарії тощо.

«Людина – техніка». Цей тип пов'язаний із роботою з механізмами, технічними системами, приладами, інструментами.

- 10 клас – 5 хлопців (62,5 %);
- 11 клас – 1 дівчина (10,0 %), 6 хлопців (42,9 %).

Найбільше учнів, зокрема хлопців, продемонстрували інтерес до цього типу професій. Це свідчить про сильну орієнтацію на технічні галузі – інженерія, ІТ, електроніка, машинобудування.

«Людина – знакова система». Передбачає схильність до роботи з цифрами, формулами, кодами, текстами, мовами програмування.

- 10 клас – 4 дівчини (30,8 %), 2 хлопці (25,0 %);
- 11 клас – 2 дівчини (20 %), 4 хлопці (28,6 %).

Стабільний інтерес до цього напрямку спостерігається серед обох статей. Він відповідає професіям економіста, бухгалтера, програміста, перекладача тощо.

«Людина – художній образ». Орієнтація на творчість, естетичне сприйняття, мистецтво.

- 10 клас – 3 дівчини (23,0 %), 1 хлопець (12,5 %);
- 11 клас – 2 дівчини (20,0 %), 2 хлопці (17,8 %).

Цей тип обирають учні з розвиненим художнім смаком і творчими здібностями. Виявлений інтерес є стабільним у двох вікових групах, але не домінує.

Високу популярність серед респондентів (26,7 %) має тип «людина – техніка», що відповідає сучасним трендам розвитку ІТ-галузі та технічної освіти. Особливо виражений інтерес до цього напрямку серед хлопців 10 та 11 класів (рис. 2.3.2).

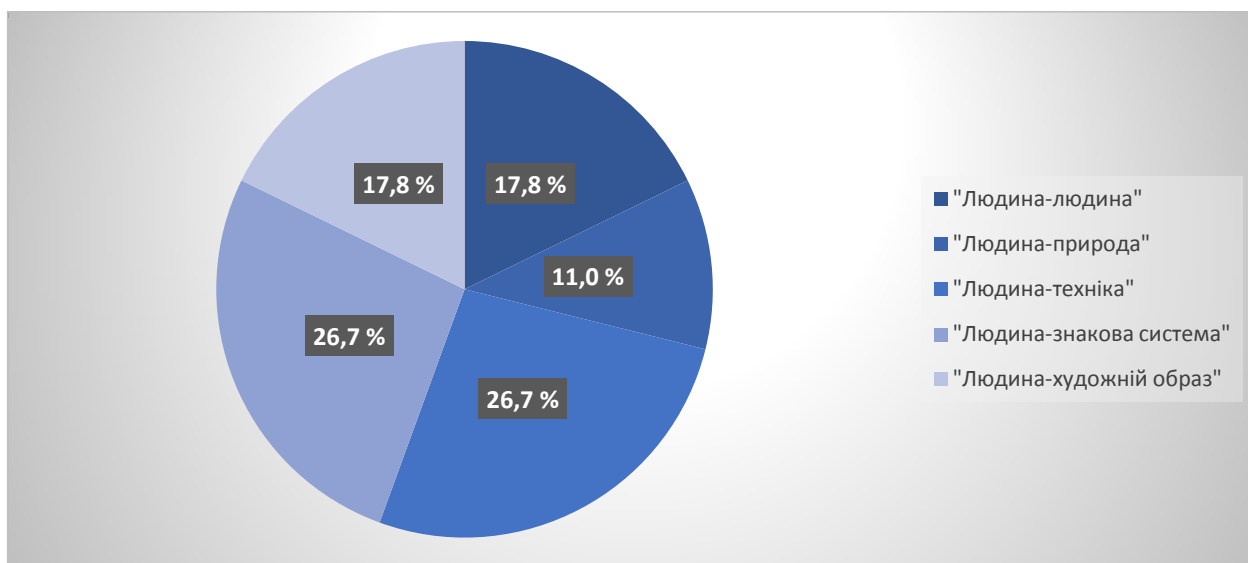

Рис. 2.1.2. Розподіл опитуваних учнів за типом професій

Така ж сама кількість опитуваних (26,7 %) характеризується прихильністю до знакових систем, що свідчить про орієнтацію на професії, пов'язані з інтелектуальною діяльністю та аналітикою.

Суттєвий інтерес також відмічено до професій типу «людина – людина» та «людина – художній образ» – по 17,8 % за кожним типом.

Тип «людина – природа» виявився найменш поширеним (11,0 %), що може бути зумовлено або меншою інформованістю про відповідні професії, або впливом соціальних стереотипів щодо престижності.

Для визначення професійних нахилів учнів застосовувалася методика визначення схильності до певної професійної діяльності (методика Л. Йовайши) (додаток В). Результати аналізувалися з урахуванням статі та

вікової категорії. Зокрема, учням пропонувалося обрати з кількох варіантів ті сфери діяльності, до яких вони відчують найбільший інтерес, орієнтуючись на власні вподобання та здібності.

Отримані дані свідчать про те, що найбільше старшокласників виявили зацікавленість до сфери, яка пов'язана із роботою з людьми. Цю категорію обрали 33,3 % опитаних учнів. У 10 класі переважно це були дівчата (30,8 %), а серед хлопців цей показник становив 25,0 %. В 11 класі спостерігалася ще більша активність у цій сфері: 40,0 % дівчат і 35,8 % хлопців. Така тенденція вказує на те, що значна частина учнів схильна до професій, пов'язаних із міжособистісною взаємодією, допомогою іншим, навчанням чи консультуванням, що відповідає таким професіям, як педагог, психолог, медик, соціальний працівник тощо (таблиця 2.3.3).

Таблиця 2.3.3

Результати «Методики визначення схильності до певної професійної діяльності» (методика Л. Йовайши)

Сфера діяльності	10 клас				11 клас				Всього	
	Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці			
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Робота з людьми	4	30,8	2	25,0	4	40,0	5	35,8	15	33,3
Розумові види діяльності	4	30,8	2	25,0	2	20,0	4	28,7	12	26,7
Робота на промисловості	0	0	0	0	0	0	1	7,1	1	2,3
Естетика і мистецтво	2	15,4	0	0	2	20,0	1	7,1	5	11,1
Рухливі види діяльності	2	15,4	2	25,0	0	0	2	14,2	6	13,3
Планово-економічна діяльність	1	7,6	2	25,0	2	20,0	1	7,1	6	13,3

На другому місці за популярністю виявилася сфера розумової діяльності. Схильність до цього напрямку продемонстрували 26,7 % учнів. У 10 класі зацікавленість виявили 30,8 % дівчат і 25,0 % хлопців, у 11 класі – 20 % дівчат і 28,7 % хлопців. Ці результати засвідчують наявність інтересу до

професій, що потребують аналітичного мислення, логіки, інтелектуальної напруги та творчого підходу, зокрема, юрист, науковець, економіст, програміст тощо.

Меншу, проте помітну зацікавленість виявили учні до рухливих видів діяльності, що обрали 13,3 % респондентів. У 10 класі до цієї сфери тяжіли як дівчата (15,4 %), так і хлопці (25,0 %). В 11 класі схильність до фізичної активності залишилася лише у 14,2 % хлопців. Це може свідчити про орієнтацію деяких учнів на спортивну, військову або туристичну діяльність.

Схожий рівень інтересу був виявлений до планово-економічної діяльності, яку обрали 13,3 % учнів. У 10 класі до цього напрямку схилялися 7,6 % дівчат і 25,0 % хлопців, а в 11 класі – 20,0 % дівчат і 7,1 % хлопців. Це свідчить про певну зацікавленість у професіях, пов'язаних з фінансовим аналізом, управлінською діяльністю та підприємництвом.

Естетична сфера (мистецтво, дизайн, культура) привернула увагу 11,1 % учнів. Очікувано, тут переважають дівчата: у 10 класі – 15,4 %, у 11 класі – 20,0 %. Хлопці виявили менший інтерес – лише 7,1 % в 11 класі. Це говорить про наявність творчого потенціалу у частини старшокласників, а також про прагнення до самовираження в естетичних і креативних видах діяльності.

Найменшу зацікавленість викликала сфера промислової діяльності, яку обрав лише один учень (2,3 %). Серед учнів 10 класу не було жодного, хто б виявив схильність до цієї сфери, а в 11 класі – лише один хлопець (7,1 %). Це може вказувати на те, що сучасні підлітки меншою мірою орієнтовані на професії робітничого спрямування, і натомість надають перевагу більш престижним або інтелектуально орієнтованим спеціальностям.

Для кращого сприйняття доцільно представити розподіл учнів за схильністю до певного виду діяльності у вигляді діаграми (рис. 2.3.3).

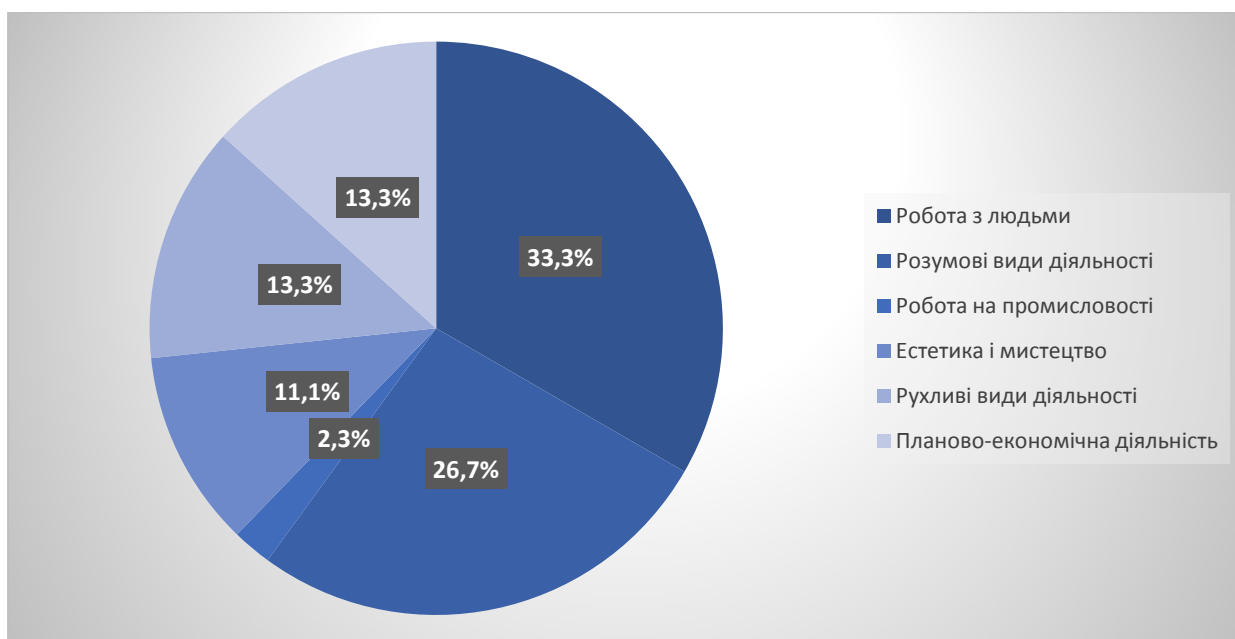

Рис. 2.3.3. Розподіл учнів за схильністю до виду діяльності

Результати анкетування за цією методикою свідчать про те, що значна частина учнів уже має певні уявлення щодо майбутньої професійної діяльності, а також демонструє інтерес до таких сфер, як спілкування з людьми, розумова праця, економіка та творчість. Ці дані мають важливе значення для подальшої профорієнтаційної роботи, індивідуального консультування учнів та розробки тренінгових програм з професійного самовизначення.

Для виявлення рівня сформованості готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії було використано методику «Готовність учнів до вибору професії» (додаток Д), яка дозволяє оцінити рівень обізнаності учнів щодо світу професій, їхнє розуміння власних можливостей, інтересів, а також наявність навичок планування професійного майбутнього. Методика охоплює низку запитань, що дають змогу визначити, наскільки учень усвідомлено ставиться до майбутнього професійного самовизначення, чи володіє необхідними знаннями та мотивацією для прийняття відповідального рішення.

У результаті дослідження було виявлено наступне розподілення рівнів готовності серед старшокласників: 15 осіб (37,5 %) продемонстрували

низький рівень готовності до вибору професії; 17 учнів (42,5 %) – середній рівень; лише 8 учнів (20,0 %) виявили високий рівень сформованості готовності до професійного самовизначення (рис. 2.3.4).

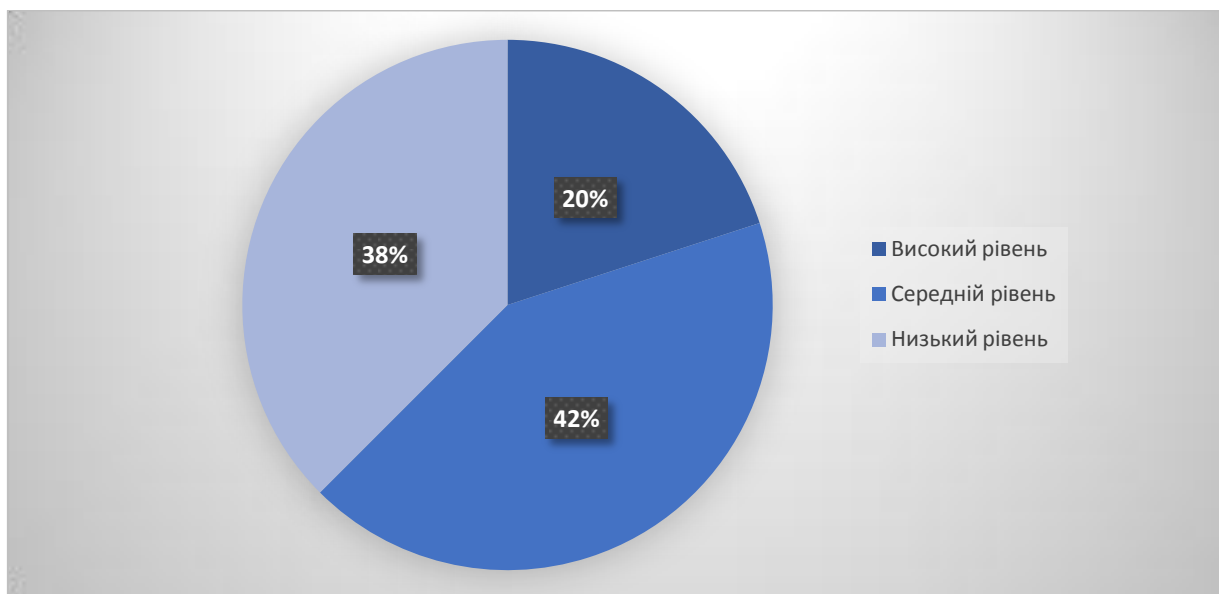

Рис. 2.3.4. Готовність учнів до вибору професії

Аналіз отриманих даних дає підстави стверджувати, що переважна більшість учнів 10–11 класів мають нечітке уявлення про світ професій і власне майбутнє у ньому. Часто вибір професії або напрямку подальшого навчання здійснюється під впливом зовнішніх чинників – таких як престижність професії або закладу вищої освіти, думка батьків, родичів або друзів. Учні не завжди усвідомлюють, чи відповідає обрана професія їхнім інтересам, здібностям і особистісним якостям.

Особливо тривожним є факт, що 15 опитаних учнів (тобто понад третина респондентів – 37,5 %) не мають сформованих уявлень про свою майбутню професійну діяльність. Вони не замислювалися над тим, яка професія може бути для них прийнятною, і не мають чіткої мотивації чи готовності робити свідомий вибір. Це свідчить про необхідність більш цілеспрямованої профорієнтаційної роботи у старших класах, яка передбачала б розвиток самопізнання, розширення знань про професії, формування реалістичних уявлень про вимоги ринку праці та активне

залучення учнів до практичної діяльності, пов'язаної з дослідженням власних професійних інтересів. Тому, на нашу думку, доречною буде розробка та впровадження тренінгової програми «Мій шлях до майбутньої професії», основною метою якої є активізація професійного самовизначення старшокласників.

Висновки до другого розділу

У цьому розділі було представлено та реалізовано емпіричне дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників. Дослідження мало на меті виявити рівень сформованості готовності до вибору професії, мотиви професійного вибору, а також визначити провідні типи професійної спрямованості та схильності учнів 10–11 класів.

На етапі організації дослідження було обґрунтовано вибір контингенту (старшокласники як цільова група, що перебуває у стані активного професійного самовизначення) та підібрано комплекс психодіагностичних методик, адаптованих до досліджуваної проблематики. Зокрема, використано: методику В. Б. Успенського для оцінки рівня готовності до професійного самовизначення; методику Л. Йовайши для виявлення професійних схильностей; диференційно-діагностичний опитувальник Є. Клімова для визначення типу професійної спрямованості; методику діагностики мотивів вибору професії.

Аналіз результатів показав, що значна частина учнів має низький або середній рівень готовності до професійного вибору, що свідчить про недостатній рівень обізнаності про світ професій, невизначеність у виборі життєвого шляху, слабку сформованість внутрішніх мотиваційних орієнтацій. Лише 20,0 % старшокласників продемонстрували високий рівень

готовності до вибору професії, що вказує на необхідність цілеспрямованої психологічної допомоги у процесі професійного самовизначення.

Дані про переважаючі мотиви вибору професії свідчать, що більшість учнів керуються зовнішньо позитивними (престижність, зарплата) та внутрішньо соціальними (думка батьків, очікування соціуму) мотивами. Лише меншість обирає професію з огляду на власні інтереси та нахили, що свідчить про слабе усвідомлення своєї професійної ідентичності.

Результати методики Є. Клімова показали, що найчастіше учні орієнтуються на типи професійної діяльності, пов'язані з технікою, знаковими системами та роботою з людьми, що дозволяє врахувати ці дані при розробці профорієнтаційних заходів. За методикою Л. Йовайши найбільш виражені схильності спостерігалися до роботи з людьми, до розумових видів діяльності, а також частково – до естетики і мистецтва, що потребує подальшого індивідуального уточнення та корекції у процесі супроводу професійного самовизначення.

Загалом отримані результати підтверджують актуальність і необхідність системної профорієнтаційної роботи в закладах освіти. Емпіричне дослідження дозволило виокремити психологічні чинники, що ускладнюють або навпаки сприяють професійному самовизначенню старшокласників, і слугуватиме основою для розробки відповідної тренінгової програми.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1. Тренінгова програма активізації професійного самовизначення старшокласників

Специфіка психологічного супроводу вибору професії старшокласниками полягає у розширенні уявлень про світ праці, розвитку особистісного професійного плану, формуванні готовності до обґрунтованого та усвідомленого вибору спеціальності. Розроблена нами програма тренінгова програма покликана допомогти старшокласникам у складний період та спрямована на активізацію професійного та особистісного самовизначення.

Тренінгова програма «Мій шлях до майбутньої професії»

Цільова аудиторія: Учні 10–11 класів

Кількість занять: 7

Тривалість одного заняття: 45 хвилин

Форма проведення: інтерактивна (вправи, обговорення, самоаналіз, групова робота)

Заняття 1. Знайомство. Створення довірливих стосунків. Правила роботи

Мета: познайомити учасників, сформувати довірливу атмосферу, визначити правила групової взаємодії.

Структура заняття:

1. Привітання, мета тренінгу (5 хв):

Ознайомлення з тематикою курсу, метою та очікуваними результатами.

2. Вправа «Ім'я + якість» (10 хв):

Кожен називає себе та додає прикметник, який починається на ту саму літеру (наприклад: Марина – мудра, Олег – організований). Вправа сприяє підвищенню самооцінки та запуску творчого мислення.

3. Вправа «Павутинка довіри» (10 хв):

Основною метою є формування початкового рівня довіри. Один учасник тримає клубок ниток, називає ім'я іншого учасника та говорить щось позитивне. Потім кидає клубок. Так формується «павутинка» – символ єдності. Психологічний ефектом є зміцнення групових зв'язків, зниження тривожності.

4. Вправа «Дерево правил» (10 хв):

Створення правил тренінгу: кожен учасник пише одне правило на «листочку» та прикріплює до намальованого дерева (наприклад: повага, активність, щирість). Відбувається включення у процес, учасники розуміють відповідальність за атмосферу.

5. Рефлексія «Очікування» (10 хв):

Кожен на стікері пише, що хоче отримати від тренінгу. Всі стікери формують плакат «Очікування». Відбувається обговорення заняття.

Заняття 2. Світ професій

Мета: сформувати уявлення про світ професій, актуалізувати знання, активізувати мислення.

Структура заняття:

1. Вправа «Асоціативне коло: професія» (5 хв):

Основна мета – актуалізація уявлень про поняття «професія». Кожен по черзі називає асоціацію до слова «професія» (виклик, зарплата, цікавість тощо). Відбувається розвиток образного мислення, активація попереднього досвіду.

2. Міні-лекція + дискусія (10 хв):

Типи професій («людина–людина», «людина–техніка» тощо), ринок праці, тенденції майбутнього.

3. Вправа «Професійне лото» (15 хв):

Учасникам пропонуються карточки з професіями, описами діяльності та інструментами праці – потрібно правильно їх поєднати в групах по три компоненти. Це дозволить учасникам систематизувати знання про професії.

4. Вправа «Професії майбутнього» (10 хв):

Групова робота: вигадати професію, яка може з'явитися через 10–20 років. У групах учні вигадують нову професію, описують її обов'язки, необхідні навички. Відбувається її презентація учасникам тренінга. Ця вправа сприяє стимулюванню уваги та креативності.

5. Рефлексія «Що здивувало?» (5 хв):

Обговорення заняття. Учасники діляться враженнями про те, що нове або несподіване вони дізналися.

Заняття 3. Визначення професійних інтересів

Мета: виявити професійні інтереси, актуалізувати внутрішні схильності.

Структура заняття:

1. Вступне питання: «Що б я робив безкоштовно?» (5 хв)

Відбувається обговорення (можливо, дискусія) між учасниками тренінгу.

2. Тест Голланда (RIASEC) (20 хв):

Дана вправа необхідна для визначення типу професійних інтересів. Учні виконують тест, що розподіляє їх на 6 типів (реаліст, інтелектуал, артистичний, соціальний, підприємливий, звичайний). Відбувається обговорення результатів у парах або групах.

3. Вправа «Професії для мого типу» (10 хв):

Ця вправа є логічним продовженням вправи з тестом Голланда (RIASEC) та сприяє глибшому розумінню зв'язку між інтересами й

професійною сферою. Учасникам надається таблиця або роздатковий матеріал з рекомендованими професіями для кожного з шести типів. Необхідно знайти професії, які найбільше відповідають їхньому типу професійних інтересів. Обговорення: Чи співпали ці професії з тими, які вже розглядали раніше? Чи відкрили для себе щось нове?

4. Вправа «Моє хобі – мій шлях» (5 хв):

Учень записує свої хобі й поруч можливі професії, які їх включають, ділиться з групою. Основна мета – побачити зв'язок між інтересами й професійною діяльністю.

5. Рефлексія «Що я відкрив про себе?» (5 хв)

Підведення підсумків заняття.

Заняття 4. Професійне та особистісне самовизначення

Мета: сприяти самопізнанню, визначити схильності та вподобання.

Структура заняття:

1. Вправа «Професійне дерево» (10 хв):

Вправа для активізації процесу професійного самовизначення, сприяє усвідомленню впливу різних чинників на вибір професії.

Психолог демонструє та роздає учасникам малюнок дерева з трьома основними частинами: коріння, стовбур, крона. У корінні учні записують усе, що впливає на вибір професії: сім'я, інтереси, шкільні предмети, друзі, ЗМІ, особисті цінності тощо. У стовбурі записують власні риси, на які спираються при виборі професії (цілеспрямованість, креативність, відповідальність, комунікабельність). У кроні – 3–5 бажаних професій, до яких ведуть «коріння і стовбур».

Після індивідуальної роботи кілька учасників презентують свої дерева перед групою (добровільно). Обговорення: Що нового про себе ви дізналися? Чи легко було заповнювати дерево? Чи є логічні зв'язки між корінням і кроною?

2. Вправа «Мої три професійні шляхи» (15 хв):

Учні створюють три можливі варіанти свого майбутнього професійного шляху (реалістичний, бажаний, неймовірний). Представляють їх іншим учасникам тренінгу.

3. Вправа «Професійна колекція» (10 хв):

Мета – виявити професійні вподобання через аналіз спільних рис професій. Учасникам пропонується самостійно написати назви 5 професій, які їх цікавлять, не оцінюючи можливості реалізації. Далі вони мають знайти спільні риси цих професій, відповідаючи на запитання: Що спільного у цих професіях? Які якості потрібні для всіх них? Які ваші інтереси та здібності вони відображають?

4. Вправа «Професійний вибір – мій вибір» (5 хв):

Записати одну професію, яку точно не обрали б, і чому. Чи є спільні професії між учасниками? Обговоріть причину.

5. Рефлексія: «Я сьогодні зробив крок до...» (5 хв)

Підведення підсумків заняття.

Заняття 5. Власна унікальність

Мета: усвідомити сильні й слабкі сторони, власну цінність для суспільства.

Структура заняття:

1. Вправа «Портрет себе» (10 хв):

Кожен створює «портрет» себе як професіонала в майбутньому: малюнок або словесний опис (одяг, середовище, дії). Представляє результат іншим учасникам. Вправа сприяє розвитку уявлення про власну значущість.

2. Вправа «Мої 5 сильних якостей» (10 хв):

Учасники отримують завдання: за 3 хвилини написати на аркуші щонайменше 5 своїх сильних якостей (характер, здібності, знання, навички). Далі кожен вибирає три найважливіші, переписує їх на окремі стікери та приклеює на «Силове дерево» (намальоване на дошці або плакаті). Група разом аналізує дерево: які якості повторюються, які є рідкісними. За

бажанням кілька учнів коментують свої вибори. Психолог дає зворотний зв'язок: кожна особистість має свій неповторний набір рис, які можуть стати основою професійного шляху.

3. Вправа «Зони росту» (10 хв):

Відбувається аналіз труднощів і особистих викликів, які варто подолати. Психолог пропонує написати: «Яку рису або навичку я вважаю недостатньо розвиненою? Як це може заважати у професійному житті? Що я можу зробити, аби покращити це?». Учасники діляться, як можна перетворити слабкість на ресурс. Психолог підкреслює, що навіть та риса, яка здається слабкістю (наприклад, сором'язливість), може мати позитивний потенціал (вміння слухати, обережність).

4. Вправа «Карта корисності» (10 хв):

Створення схеми: «Чим я можу бути корисним іншим у майбутній професії?»

5. Рефлексія: «Я цінний, тому що...» (5 хв)

Заняття 6. Ресурси та цілі

Мета: навчити шукати ресурси для досягнення мети.

Структура заняття:

1. Вправа «Колесо ресурсів» (10 хв):

Кожен учасник отримує аркуш із круговою діаграмою (8 секторів): знання, навички, особисті якості, підтримка близьких, навчальні можливості, інформаційні ресурси, фінансові можливості, натхнення й мотивація. Учасники заповнюють сектори: коротко вписують, що в них уже є, і що ще потрібно розвивати. Обговорення: які ресурси є найсильнішими, які потребують уваги.

2. Вправа «Мій герой» (10 хв):

Згадайте людину, яка надихає. Які її риси ви хочете перейняти?

3. Вправа «Три ресурси на завтра» (10 хв):

Тренер: «У кожного з нас є ресурси – те, що допомагає нам діяти, приймати рішення, розвиватися. Іноді ми чекаємо «ідеального моменту», щоб щось почати, але насправді вже зараз маємо щось, на що можемо спиратися. Сьогодні ви спробуєте усвідомити, що саме вже завтра ви можете використати для просування до своєї мети».

Подумайте, які три ресурси ви вже маєте або можете активувати протягом найближчого дня, які допоможуть вам рухатись до вашої професійної або особистої цілі. Це можуть бути: знання або навички, підтримка людей, інструменти чи можливості (наприклад, доступ до інтернету, вільний час, запис на курс), емоційний стан чи особисті якості (наполегливість, цікавість, терпіння).

Обговорення в парах та групі.

4. Вправа «Міст до мрії» (10 хв):

Тренер просить уявити свою омріяну професію. Учасник малює «міст»: на одному березі «Я сьогодні», на іншому «Я в майбутній професії». Між ними знаходяться п'ять кроків-опор, що ведуть до мети (наприклад: вивчити англійську, пройти профорієнтаційний тест, волонтерство, курс дизайну тощо). Запишіть ваші кроки до мети. Після завершення презентуйте їх іншим учасникам.

5. Рефлексія: «Мій ресурс сьогодні – це...» (5 хв)

Обговорення заняття.

Заняття 7. Підбиття підсумків

Мета: узагальнити отриманий досвід, зміцнити віру в себе.

Структура заняття:

1. Вправа «Твоя історія успіху» (15 хв):

Учні пишуть чи розповідають історію свого «дня з життя» через 10 років: ким працюють, як починається день, що відчувають. Вправа сприяє інтеграції бачення майбутнього, покращенню віри у свої можливості.

2. Вправа «Я можу!» (10 хв):

Учні на стікерах пишуть свої сильні сторони, які допоможуть реалізуватись, створюючи «Стіну сили». Основна мета – визнання особистих ресурсів, зміцнення самооцінки.

3. Вправа «Лист до себе» (10 хв):

Кожен пише листа собі в майбутнє з побажаннями, планами, про мрії, цілі, підтримку. Можна запечатати й вручити через певний час.

4. Вправа «Теплий мікрофон» (5 хв):

Учасники по черзі передають символ (мікрофон) і завершують речення: *«Я вдячний за... Після тренінгу я відчуваю...»*. Психолог дякує за участь, нагадує: шлях вибору – це процес, а не одноразове рішення.

5. Рефлексія: «Що я беру з собою?» (5 хв)

Запропонована тренінгова програма включає цілісну систему психологічно обґрунтованих вправ, спрямованих на формування в учнів старших (10–11) класів готовності до усвідомленого професійного самовизначення.

Кожна вправа виконує конкретні функції, а в сукупності вони реалізують такі ключові завдання:

1. Формування позитивного самоусвідомлення. Вправи типу «Мої сильні сторони», «Карта корисності», «Мої три ресурси на завтра» сприяють розвитку усвідомлення власної унікальності, підвищенню самооцінки та впевненості у власному потенціалі, формуванню внутрішньої опори на особисті цінності та здібності.

2. Активація професійної рефлексії. Такі вправи, як «Професії для мого типу», «Міст до мрії», «Колесо ресурсів», спонукають учнів до осмислення власних інтересів і нахилів, допомагають зіставити свої особистісні характеристики з вимогами сучасного ринку праці, розвивають навички аналізу та прогнозування свого професійного майбутнього.

3. Групові обговорення, обмін думками, робота в парах під час виконання вправ сприяють згуртуванню групи, розвитку взаємної підтримки; формують комунікативну компетентність, що є важливою складовою будь-

якої професійної діяльності; навчають давати та отримувати зворотний зв'язок у безпечному просторі.

4. Теоретичні блоки та вправи на пізнання себе у контексті професійної сфери дають учням структуровану інформацію про професії, напрями діяльності, критерії вибору; знижують тривожність, пов'язану з майбутнім вибором, і створюють відчуття орієнтиру; стимулюють внутрішню мотивацію до особистісного й професійного розвитку.

Фінальні вправи сприяють формуванню навичок самоаналізу й рефлексії.

Тобто, можна зробити висновок, що розроблена тренінгова програма «Мій шлях до майбутньої професії» допомагає становленню особистості, здатної приймати зважені рішення, бачити й розвивати свої ресурси, а головне – усвідомлено будувати свій професійний і життєвий шлях.

Проте, незважаючи на схвальні відгуки учасників тренінгу, на нашу думку, доцільним є проведення вихідного анкетування за методиками: «Вивчення мотивів вибору професії» та «Готовність учнів до вибору професії» В. Успенського.

3.2. Аналіз ефективності тренінгової програми активізації професійного самовизначення старшокласників

З метою підвищення рівня усвідомленого професійного самовизначення учнів старших класів була розроблена та впроваджена тренінгова програма «Мій шлях до майбутньої професії», яка складалася із семи занять тривалістю 45 хвилин кожне. Зміст тренінгу був спрямований на розвиток пізнавального інтересу до світу професій, формування уявлення про власні професійні схильності, мотиви, здібності, а також на формування навичок планування професійного майбутнього.

Для оцінювання ефективності програми було здійснено порівняльний аналіз результатів до і після участі в тренінгу. Застосовувалися ті самі методики, що й на констатувальному етапі: методика вивчення мотивів вибору професії, диференційно-діагностичний опитувальник Є. Клімова, методика визначення схильності до певної професійної діяльності (методика Л. Йовайши), методика «Готовність учнів до вибору професії» В. Успенського.

Результати порівняльного аналізу показали позитивну динаміку:

1. Збільшилася кількість учнів із високим рівнем готовності до вибору професії (рис. 3.2.1): якщо на початку дослідження таких було 20,0 %, то після завершення програми – 35,0 %. Водночас зменшилась кількість учнів із низьким рівнем готовності (з 37,5 % до 22,5 %).

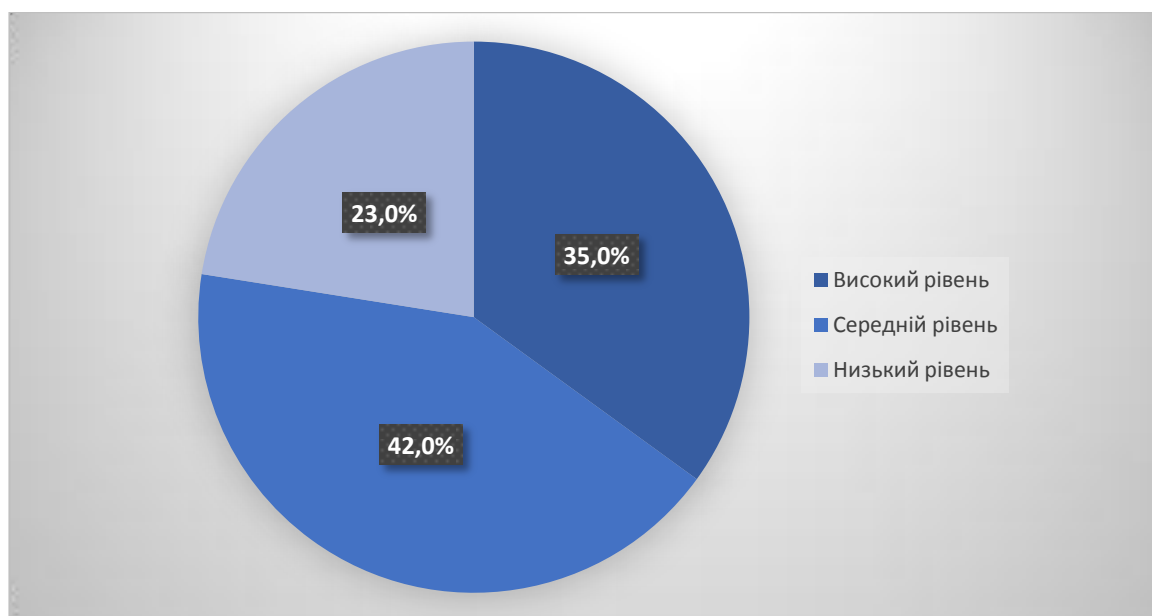

Рис. 3.2.1. Результати повторного визначення готовності до вибору професії

2. Спостерігається зростання внутрішньої мотивації професійного вибору. Зокрема, після участі в тренінгу більша кількість учнів вказали внутрішньо індивідуально значимі мотиви як основні (інтерес до діяльності, самореалізація, відповідність здібностям).

3. Зросла кількість учнів, які усвідомлюють свої професійні нахили та чіткіше орієнтуються в типах професійної діяльності. Після тренінгу більше учнів обрали сферу «людина – людина» та «людина – знакова система», тобто ті напрями, які потребують не лише знань, а й розуміння власної ролі у професії. Також спостерігалось зростання за сферами «робота з людьми», «розумові види діяльності», що свідчить про розширення уявлень про потенційні професійні напрями та краще самопізнання.

4. Якісні зміни спостерігалися у рівні рефлексії учасників: під час заключного заняття тренінгу учні демонстрували вміння формулювати власні професійні цілі, усвідомлювати сильні та слабкі сторони, а також визначати кроки для досягнення бажаного результату.

Учасники тренінгу позитивно оцінили його зміст, динаміку занять, емоційну атмосферу. Вони відзначили, що змогли краще пізнати себе, задуматися над майбутнім, зрозуміти, які професії їм дійсно цікаві, та отримати практичні інструменти для самостійного професійного вибору.

Отже, аналіз ефективності тренінгової програми підтвердив її результативність: вона сприяє зростанню рівня професійної готовності, розвитку внутрішньої мотивації та активізації процесів самопізнання і самовизначення. Така програма є доцільним інструментом психологічного супроводу старшокласників у період професійного вибору та може ефективно застосовуватися у межах шкільної профорієнтаційної роботи.

3.3. Рекомендації для педагогів щодо сприяння формування професійного самовизначення старшокласників

Професійне самовизначення – один із ключових компонентів становлення особистості старшокласника, адже саме в цьому віці виникає потреба зробити важливий життєвий вибір, пов'язаний із майбутньою

професією. Цей процес потребує психологічної зрілості, сформованості мотиваційної сфери, адекватної самооцінки, а також розвинених рефлексивних та аналітичних навичок. Тому важливим завданням педагогів є створення умов для усвідомленого та відповідального вибору професії старшокласниками.

На основі проведеного емпіричного дослідження й аналізу педагогічної практики можемо сформулювати наступні рекомендації для педагогів:

1. Систематичне проведення виховних заходів, присвячених темі самовизначення.

Організація тематичних годин спілкування, бесід, круглих столів, що спрямовані на розвиток пізнавального інтересу до світу професій, критичного мислення, самопізнання. Нижче подано приклади тем, які варто реалізувати упродовж навчального року:

- «Хто я і ким хочу бути?»
- «Світ професій: від мрії до реальності»
- «Мій ідеальний робочий день»
- «Цінності й інтереси у виборі професії»
- «Професія майбутнього: тенденції, прогнози, виклики»
- «Як не загубитися серед професій: інструкція з вибору»
- «Думка батьків і моє бачення: як знайти компроміс»
- «Знайди свою суперсилу: що я роблю найкраще?»
- «Маршрут до моєї мрії: планування майбутнього»
- «Хобі як підказка до професії»

Ці теми сприяють активізації внутрішніх ресурсів учнів, рефлексії, пошуку сенсу, а також формуванню навичок життєвого проєктування.

2. Залучення учнів до самопізнання та діагностики.

Використання індивідуальних та групових діагностичних методик, що допоможуть учням краще зрозуміти себе: свої інтереси, схильності, професійні уподобання. Необхідно пояснювати значення результатів, не

обмежуючи учнів жорсткими рамками. Акцент має бути на розширенні варіантів вибору, а не на звуженні.

3. Створення атмосфери підтримки та відкритого діалогу.

Кожен учень має відчувати повагу до свого вибору. Завдання педагога – не нав'язувати бачення, а коректно скеровувати, ставити запитання, спонукати до роздумів. Важливо вчасно помітити тривогу або сумніви в учня й надати необхідну підтримку.

4. Професійна просвіта учнів.

Проведення профорієнтаційних заходів разом із представниками ЗВО, коледжів, центрів зайнятості. Організація віртуальних або реальних екскурсій на підприємства, в установи, зустрічей із фахівцями різних галузей.

5. Співпраця з батьками.

Необхідно залучати батьків до обговорення планів учнів, проводити консультації та спільні заходи, роз'яснювати важливість особистого вибору дитини, допомагати уникати тиску й стереотипів.

Рекомендації для педагогів повинні мати комплексний характер і передбачати поєднання виховної, інформаційної, діагностичної, психологічної та консультативної діяльності. Системна робота в цьому напрямі забезпечить більш усвідомлений і вмотивований вибір професії старшокласниками, сприятиме розвитку їхньої самостійності, відповідальності й життєвої компетентності.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі було розроблено, впроваджено та проаналізовано тренінгову програму, спрямовану на активізацію професійного самовизначення старшокласників, а також сформульовано практичні рекомендації для педагогів.

Представлено авторську тренінгову програму, що включає низку тематичних занять, спрямованих на підвищення рівня самопізнання, формування ціннісно-мотиваційної сфери, розвиток відповідального ставлення до вибору професії та ознайомлення з вимогами сучасного ринку праці. Зміст програми відповідає віковим особливостям старшокласників і має на меті створення умов для усвідомленого професійного вибору.

Результати порівняльного аналізу (до та після участі у тренінгу) засвідчили позитивну динаміку в усвідомленні учнями власних інтересів, здібностей та професійних намірів. Виявлено статистично значуще зростання рівня сформованості компонентів професійного самовизначення, що підтверджує ефективність запропонованого підходу.

Подано практичні рекомендації для педагогів, які можуть використовуватись у профорієнтаційній роботі. Наголошено на необхідності інтеграції елементів психологічного супроводу в освітній процес, розвитку партнерської взаємодії між учителем, учнем і батьками, а також створення сприятливого освітнього середовища для професійного саморозвитку старшокласників.

Отже, реалізація комплексної тренінгової програми та врахування психологічних чинників у процесі супроводу учнів сприяють більш свідомому та вмотивованому професійному самовизначенню, що є важливим чинником подальшої успішної соціалізації молоді.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було здійснено комплексне теоретико-емпіричне дослідження психологічних засад та особливостей професійного самовизначення старшокласників, а також розроблено і апробовано психологічну програму підтримки їхнього професійного вибору.

На основі аналізу наукових джерел було з'ясовано, що професійне самовизначення є складним, багаторівневим процесом, який відображає інтеграцію особистісних, соціальних та когнітивних факторів. Уточнено, що старший шкільний вік є сенситивним періодом для прийняття рішень щодо професійного майбутнього. Виділено основні чинники, що впливають на професійне самовизначення, зокрема: рівень самопізнання, ціннісно-мотиваційна сфера, соціальне середовище, інформованість про професії, емоційна зрілість тощо.

Проведено емпіричне дослідження рівня професійного самовизначення старшокласників. Визначено, що значна частина учнів має недостатній рівень сформованості уявлень про себе та майбутню професійну діяльність. Дані про переважаючі мотиви вибору професії свідчать, що більшість учнів керуються зовнішньо позитивними та внутрішньо соціальними мотивами. Найчастіше учні орієнтуються на типи професійної діяльності, пов'язані з технікою, знаковими системами та роботою з людьми, що дозволяє врахувати ці дані при розробці профорієнтаційних заходів. Найбільш виражені схильності спостерігалися до роботи з людьми, розумових видів діяльності, а також частково – до естетики і мистецтва. Результати дослідження підтвердили актуальність створення умов для психологічного супроводу цього процесу.

Розроблено та апробовано тренінгову програму, спрямовану на активізацію професійного самовизначення старшокласників. Аналіз результатів підтвердив її ефективність: учасники тренінгу продемонстрували вищий рівень усвідомлення власних інтересів, здібностей, професійних планів. Запропоновано практичні рекомендації для педагогів щодо організації профорієнтаційної роботи у закладах освіти.

Встановлено, що реалізація психолого-педагогічної підтримки у процесі професійного самовизначення є необхідною умовою для гармонійного розвитку особистості старшокласника, його подальшої професійної реалізації та успішної соціалізації в умовах сучасного суспільства

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова А. В. Концептуальні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості у вітчизняній та зарубіжній психології. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 353–356.
2. Арцишевська О. Сутнісний аналіз самовизначення людини. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки*. 2019. № 11. С. 9–12.
3. Барчі Б. В., Розман А. М. Проблеми професійного самовизначення старшокласників. *Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених*. 2021. № 1 (7). С. 3–7.45.
4. Боднар А. Я., Макаренко Н. Г. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ. *Наукові записки*. 2006. № 59. С. 49–55.
5. Боднар А. Я., Рибалочка К. А. Особливості професійного самовизначення сучасних студентів. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2020. № 3. С. 3–10.
6. Браславська О. Активізація професійного самовизначення учнів у закладах загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2018. Вип. 1. С. 37–45.
7. Бугерко Я. М., Гірняк Г. С. Соціально-психологічні чинники професійного самовизначення студентів закладів вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. № 1 (3). С. 18–24.
8. Васильєва О. А. Фактори професійного самовизначення особистості в сучасних умовах. *Наука і освіта*. 2011. № 1. С. 19–23.

9. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 223 с.
10. Гордійчук К. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*. 2019. № 13. С. 15–19.
11. Горішня К. І. Вторинне професійне самовизначення: індивідуальна траєкторія розвитку. *Габітус*. 2020. Вип. 18, Т. 1. С. 81–85.
12. Гудименко К. М. Професійне самовизначення старшокласників як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 2 (46). С. 227–232.
13. Джура О. Д. Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2004. 17 с.
14. Загребнюк Ю. В. Теоретичні підходи до трактування поняття «професійне самовизначення» у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2014. № 50. С. 97–101.
15. Залановська Л. Психологічні основи професійного самовизначення старшокласників: теоретичний аспект. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2021. № 2 (51). С. 12–17.
16. Калюжна І. П. Тренінг професійного самовизначення: навчально-методичний посібник. К.: Альфа Реклама, 2019. 80 с.
17. Калюжна І. П. The problem of professional self-identification of high-school pupil: theoretical aspect. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць*. 2017. № 1 (17). С. 74–77.

18. Клибанівська Т. М. Професійне самовизначення та професійне становлення старшокласників. *Актуальні проблеми психології*. 2020. № 1 (57). С. 32–39.
19. Кравченко Т. В. Вплив батьків на професійне самовизначення старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 16 (1). С. 146–147.
20. Кумпан О. О. Професійне самовизначення та його вплив на загальний розвиток особистості в професійній діяльності. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2018. № 4. С. 118–123.
21. Курбатова А. О. Роль професійного самовизначення осіб з обмеженими можливостями для майбутньої професійної самореалізації. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2013. № 10. С. 263–273.
22. Листопад М. П. Професійне самовизначення старшокласників. *Психолого-педагогічний супровід профілізації освіти: теорія і практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10–11 груд. 2008 р. / Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського*, 2008. С. 20–21.
23. Ляховченко Н., Петрук В. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 125–128.
24. Ляшенко Р. О. Взаємозв'язок професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. *Професійна освіта: проблеми та перспективи*. 2017. № 12. С. 83–88.
25. Мартиненко О. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Габітус. Психологія особистості*. 2020. № 16. С. 152–155.
26. Оліховська Л. П. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 2 (39). С. 161–164.

27. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2 (12). С. 146–151.

28. Петриченко Л. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. № 11 (5). С. 52–58.

29. Підбуцька Н. В., Беляєва Л. В. Професійна ідентичність майбутнього фахівця: аналіз теоретичних досліджень. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. № 44 (1). С. 186–192.

30. Поліщук О. Р. Дослідження рівня соціально-психологічної готовності старшокласників до вступу до закладів вищої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. Вип. 2 (7). С. 141–149.

31. Поліщук О. Р. Підготовка старшокласників до вступу до закладів вищої освіти: соціально-психологічний вимір : монографія. Умань : Візаві, 2022. 215 с.

32. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу : монографія /Л. А. Гуцан та ін. Харків: Друкарня Мадрид, 2016, 220 с.

33. Радченко О. Б. Психологічний супровід становлення професійного самовизначення здобувачів професійно-технічної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2018. № 6 (35). С. 108–120.

34. Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 5. С. 47–52.

35. Рапун К. В., Василенко О. М. Професійне самовизначення старшокласників як психолого-педагогічна проблема. *Науковий пошук молодих дослідників : збірник наукових праць студентів*. 2022. № 2. С. 163–168.

36. Сердюк Н. І., Кейдун Ю., Психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Збірник тез наукових доповідей студентів. Філологічні науки*. 2019. Том 2. С. 185–186.
37. Середа О. Ю. Соціально-психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників: дис. канд. псих. наук: 19.00.05. Київ, 2021. 201 с.
38. Скиба М. Є., Коханко О. М. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю : навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2007. 322 с.
39. Столяренко О. Б. Актуальні проблеми професійного самовизначення учнівської молоді в умовах сільської школи. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку: Збірник матеріалів Х ювілейних Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Б. О.* 2020. С. 111–115.
40. Теорія і практика професійної орієнтації: навчальний посібник / уклад.: Н. Г. Швець, Т. Д. Третьякова. Київ, 2010. 272 с.
41. Трубочанінова І. М. Фактори, що впливають на професійне самовизначення старшокласників. *Нотатки сучасної науки*. 2025. № 23. С. 19–21.
42. Федоренко Л. П. Психологічні особливості професійного самовизначення випускників сільських шкіл. дис. канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2020. 311 с.
43. Федоренко Л. П. Специфіка професійного самовизначення випускників сільських шкіл (за результатами констатувального експеримента). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки*. 2022. Вип. 17 (62). Сер. 12. С. 109–120.
44. Федоренко Л. П. Ціннісний аспект професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. *Проблеми сучасної психології: збірник*

наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. № 2 (14). С. 144–150.

45. Хлєстова С. С. Сучасні підходи до трактування поняття «професійне самовизначення». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 83. С. 62–65.

46. Чечко І. І. Професійне самовизначення старшокласників в контексті профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 146–152.

47. Чорна І. М. Психологічні особливості професійного самовизначення школярів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Вип. 12. С. 157–163.

48. Чорна І. М., Чернишова С. С. Професійне самовизначення старшокласників у призмі діяльності шкільного психолога. *Світ наукових досліджень*. 2023. Вип. 24. С. 210–212.

49. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 640 с.

50. Шевченко Н. Ф., Волобуєва О. С. Особистісні та професійні аспекти ідентичності в ранньому юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. № 1 (15). С. 152–158. <https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-2316>.

51. Шевченко Н. Ф. Особистісні та професійні аспекти ідентичності в ранньому юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2019. № 1 (15). С. 152–158.

52. Шеленкова Н. Л. Самовизначення особистості як основа реалізації в діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологічні науки*. 2018. № 1. С. 255–267.

53. Шолох О. А. Ціннісне ставлення особистості до майбутньої професії як психолого-педагогічна проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2017. № 142. С. 225–230.
54. Щербакова І. М., Стадник Г. А. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навчально-методичний посібник. Суми: Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.
55. Яновська Т. А. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44). С. 270–274.
56. Barszcz S. J., Oleszkowicz A. M., Bąk O., Słowińska A. M. The role of types of motivation, life goals, and beliefs in pro-environmental behavior: The Self-Determination Theory perspective. *Current Psychology*. 2023. № 42 (21). P. 17789–17804.
57. Grund A., Fries S., Rheinberg F. Know Your Preferences: Self Regulation as Need-Congruent Goal Selection. *Review of General Psychology*. 2018. № 22. Is. 4. P. 437–451.
58. Lechler R. C., Huemann M. Motivation of young project professionals: their needs for autonomy, competence, relatedness, and purpose. *Project Management Journal*. 2024. № 55 (1). С. 50–67.
59. Mamurjonovich U. T. Psychological characteristics of anxiety in adolescents' religious-psychological factors and understanding of professional identity. *University Research Base*. 2024. P. 501–506.
60. Ryan R. M., Deci E. L. Self-Determination Theory: Basic psychological needs in motivation, development and wellness. New York, NY: Guilford Press Publishing. 2017.
61. Shevchenko N., Lisianska N. Experimental study of psychological conditions of development of high school students' independence in planning of

the professional prospects. *Problems of modern psychology*. 2020. № 50. P. 308–327.

62. Shevenko A. Professional self-determination of high schools as a purpose process. *Psychological journal*. 2021. № 7 (8). P. 72–81.
<https://doi.org/10.31108/1.2021.7.8.6>

63. Vasylenko O. M., Sheremet A. M. Peculiarities of Career SelfDetermination of Modern High School Students. Science and education: Education. *Academic Journal of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*. 2017. № 4. P. 159–165.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Методика вивчення мотивів вибору професії»

Інструкція: нижче наведені твердження, які характеризують будь-яку професію. Прочитайте їх та оцініть, якою метою кожне з даних тверджень вплинуло на ваш вибір професії за наступною шкалою: «5» – дуже сильно вплинуло, «4» – сильно вплинуло, «3» – посередньо вплинуло, «2» – слабо вплинуло, «1» – ніяк не вплинуло.

Бланк тверджень

1. Вимагає спілкування з різними людьми.
2. Подобається батькам.
3. Передбачає високе почуття відповідальності.
4. Вимагає переїзду на нове місце проживання.
5. Відповідає моїм здібностям.
6. Дозволяє обмежитись набутою освітою.
7. Дає можливість приносити людям користь.
8. Сприяє розумовому та фізичному розвитку.
9. Є високооплачуваною.
10. Дозволяє працювати недалеко від дому.
11. Є престижною.
12. Дає можливість до зростання професійної майстерності.
13. Єдиний можливий варіант в обставинах, що склалися.
14. Дозволяє реалізувати здібності до керівної роботи.
15. Є привабливою.
16. Є близькою до будь-якого предмету.
17. Дозволяє відразу отримати гарний результат праці для інших.
18. Її вибрали мої друзі.
19. Дозволяє використання професійних вмінь поза роботою.
20. Дає великі можливості для прояву творчості.

Обробка результатів тесту:

Виявлення внутрішньо індивідуально та соціально значимих та зовнішніх позитивних та негативних мотивів вибору професії проводиться за допомогою ключа до методики, у якому вказані номери тверджень. Для цього необхідно з бланку відповідей перенести у відповідні колонки бланку ключа всі бали.

Таким чином, ми визначаємо співпадіння тверджень відповідним мотивам праці. Далі необхідно підрахувати кількість балів у кожній із чотирьох колонок ключа і записати їх суму в нижній горизонтальній графі. Максимальна сума балів вказує на переважаючу мотивацію.

Ключ до методики

Внутрішні індивідуально значимі мотиви	Бали	Внутрішні соціально значимі мотиви	Бали	Зовнішні позитивні і мотиви	Бали	Зовнішні негативні мотиви	Бали
1		3		4		2	
5		7		9		6	
8		12		10		11	
15		14		16		13	
20		17		19		18	
Сума		-		-		-	

Внутрішні мотиви вибору – це суспільна особиста значущість професії: задоволеність, яку приносить робота завдяки творчому характеру, можливість спілкування, керівництва іншими людьми тощо. Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі людина трудиться із задоволенням без зовнішнього тиску.

Зовнішня мотивація – це заробіток, прагнення до престижу, страх осуду, невдачі й т.д. Зовнішні мотиви можна розділити на позитивні й негативні. До позитивних мотивів відносяться: матеріальне стимулювання, можливість просування по службі, схвалення колективу, престиж, тобто стимули заради яких людина вважає потрібним прикласти свої зусилля. До

негативних мотивів відносяться впливи на особистість шляхом тиску, покарання, критики, осуду й інших санкцій негативного характеру.

Перевага внутрішніх мотивів є найбільш ефективним з погляду задоволеності працею та продуктивності.

Додаток Б

«Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. Клімова

Мета: діагностика нахилів та професійних інтересів старшокласників (для відбору згідно з класифікацією типів професій).

Інструкція: у кожній із 20 пар запропонованих видів діяльності виберіть тільки один вид і у відповідній клітинці бланка відповідей поставте знак «+». Час обстеження необмежений, однак над запитаннями не потрібно довго задумуватися. Припустимо, що після відповідного навчання Ви зможете виконати будь-яку роботу. Та якби Вам довелось вибирати із двох можливостей, якій би роботі Ви віддали перевагу?

Бланк відповідей

1а Доглядати за тваринами		1б Обслуговувати машини, прибори (слідкувати, регулювати)	
2а Допомогати хворим людям		2б Скласти таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин	
3а Скласти таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин		3б Слідкувати за станом, розвитком рослин	
4а Обробляти матеріали (дерево, тканину, залізо, пластмасу тощо)		4б Доводити товари до споживача, рекламувати, продавати	
5а Обговорювати науково-популярні книги, статті		5б Обговорювати художні книги (або п'єси, концерти)	
6а Вирощувати молодняк (тварин певної породи)		6б Переконувати однолітків, знайомих у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних)	
7а Копіювати малюнки, зображення (або налагоджувати музичні інструменти)		7б Керувати будь-яким вантажним чи транспортним засобом, трактором, тепловозом тощо	
8а Повідомляти, роз'яснювати людям потрібну їм інформацію (в бюро)		8б Оформляти виставки, вітрини (або приймати участь в підготовці п'єс, концертів)	
9а Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку), житло		9б Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках	

10а Лікувати тварин		10б Виконувати обчислення і підрахунки	
11а Виводити нові сорти рослин		11б Конструювати, проектувати нові види промислових виробів (машини, одяг, будинки, продукти харчування тощо)	
12а Вирішувати конфліктні ситуації між людьми, переконувати, роз'яснювати, наказувати, заохочувати		12б Розбиратися в кресленні, схемах, таблицях (перевіряти, уточнювати, приводити в порядок)	
13а Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності		13б Спостерігати, вивчати життя мікроорганізмів	
14а Обслуговувати, налагоджувати медичні прилади, апарати		14б Надати людям медичну допомогу при пораненнях, вивихах, опіках тощо	
15а Художньо описувати, зображувати події (що спостерігаються і уявляються)		15б Складати точні описи-звіти про явища, події, що спостерігаються, об'єкти, що вимірюються, тощо	
16а Робити лабораторні аналізи в лікарні		16б Приймати, оглядати хворих, розмовляти з ними, призначити лікування	
17а Фарбувати або розписувати стіни приміщень, поверхню виробів		17б Здійснювати монтаж або збір машин, приладів	
18а Організовувати культпоходи ровесників в театри, музеї, екскурсії, туристичні походи тощо		18б Грати на сцені, приймати участь у концертах	
19а Виготовляти за ескізами деталі, вироби (машини, одяг), будувати будинки		19б Займатися кресленням, копіювати ескізи, карти	
20а Вести боротьбу з хворобами рослин, із шкідниками лісу, сад		20б Працювати на ноутбучі, комп'ютері тощо	

Інтерпретація результатів

Необхідно перенести відповіді у таблицю-ключ для подальшого підрахунку. Вона складена так, щоб можна було підрахувати кількість «+» в

кожному із 5-ти стовпчиків, які відповідають певному типу професій. Підрахуйте, який тип професії одержав максимальну кількість знаків «+».

Таблиця-ключ

Людина-Природа	Людина-Техніка	Людина-Людина	Людина-Знакова система	Людина-Художній образ
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а	-	6б	-	7а
-	7б	8а	-	8б
-	9а	-	9б	-
10а	-	-	10б	-
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а	-	16б	-	17а
-	17б	18а	-	18б
-	19а	-	19б	-
20а	-	-	20б	-

Найбільша сума балів в одному стовпчику є свідченням ступеня прояву Ваших нахилів до одного з п'яти типів професій. Якщо у Вас не буде переважати певний (один) тип професії, це є ознакою того, що професійний інтерес ще не сформований. Вам необхідна допомога педагога.

Досліджуваному рекомендується вибрати той тип професій, який отримав максимальну кількість знаків (балів).

Назви типів професій за стовпчиками:

1. «Людина-природа» – професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом, лісовим господарством (тобто, об'єктом праці є живі організми та нежива природа): агроном, тваринник, зоотехнік, ветеринар, садівник, лісник, геолог, нафтовик, гірник, фізик, хімік, географ тощо.

2. «Людина-техніка» – технічні професії (об'єктом праці служать технічні системи, машини, устаткування, матеріали, енергія): токарь, слюсар, шофер, конструктор, інженер, тракторист, радіотехнік, сантехнік тощо.

3. «Людина-людина» – професії, пов'язані з обслуговуванням людей, із спілкуванням (предметом праці є люди, групи, колективи): офіціант, продавець, вчитель, вихователь, юрист, лікар, психолог, соціолог; керівник класу, групи, гуртка, підприємства, дипломат, поліцейський, провідник тощо.

4. «Людина-знакова система» – професії, пов'язані з обліком, базами даних, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності (об'єктом праці є умовні знаки, шифри, коди, таблиці): коректори, програмісти, секретарі, статистики, оператори ЕОМ, бібліотекари, комірники, економісти тощо.

5. «Людина-художній образ» – творчі спеціальності (об'єктом праці є художні образи, їх елементи і особливості): фотограф, художник, поет, письменник, артист, музикант, ювелір, композитор, дизайнер, модельєр тощо.

Примітка: багато професій можна віднести до кількох типів, наприклад, артист – до 5 і 3 типу, письменник – до 4 і 5. Змішаними є професії більшості керівників, у тому числі керівників гуртків, класоводів, класних керівників.

Додаток В

**Методика визначення схильності до певної професійної діяльності
(методика Л. Йовайши)**

Мета: виявити схильність людини до певного виду діяльності

Інструкція: Вкажіть, якому з двох відповідей на питання ви віддаєте перевагу. Запишіть відповідь у відповідну клітинку бланка відповідей. Деякі питання можуть здатися вам однаково цікавими, в такому випадку все ж віддайте перевагу одному з них. Свої відповіді оцініть у балах від 0 до 3 наступним чином:

1. Якщо ви погоджуєтесь з твердженням «а», але не згодні з твердженням «б», то в клітинку «а» внесіть цифру 3, а в клітинку «б» – 0.

2. Якщо ви погоджуєтесь з твердженням «б», але не згодні з твердженням «а», то в клітинку «а» внесіть 0, а в клітинку «б» – 3.

3. Якщо ви віддаєте незначну перевагу твердженню «а», то в клітинку «а» впишіть 2, а в клітинку «б» – 1.

4. Якщо ви віддаєте незначну перевагу твердженню «б», то в клітинку «а» внесіть 1, а в клітинку «б» – 2.

Намагайтеся добросовісно відповідати на поставлені питання, дотримуючись вищезазначеної інструкції.

Тестові питання

- 1. Що, по-вашому, важливіше:
 - а) багато знати;
 - б) створювати матеріальні блага?
- 2. Що вас найбільше приваблює при читанні книг:
 - а) прекрасний літературний стиль;
 - б) яскраве зображення сміливості і хоробрості героїв?
- 3. Яке нагородження вас порадувало б більше:
 - а) за науковий винахід;
 - б) за громадську діяльність на загальне благо?
- 4. Якби вам випала нагода зайняти певний пост, який би ви вибрали:

- а) директора універмагу;
 - б) головного інженера заводу?
- 5. Що, на ваш погляд, слід більше цінувати у учасників самодіяльності:
 - а) те, що вони несуть людям мистецтво і красу;
 - б) те, що вони виконують суспільно корисну роботу?
- 6. Яка, на ваш погляд, область діяльності людини в майбутньому буде мати домінуюче значення:
 - а) фізика;
 - б) фізична культура?
- 7. Якби вам надали пост директора школи, на що б ви звернули більше уваги:
 - а) на створення необхідних умов, зручностей (зразкова їдальня, кімната відпочинку тощо);
 - б) на згуртування дружного і працьовитого колективу?
- 8. Ви на виставці. Що вас більше приваблює в експонатах:
 - а) колір, досконалість форми;
 - б) їх внутрішній устрій (як і з чого вони зроблені)?
- 9. Які риси характеру в людині вам більше подобаються:
 - а) мужність, сміливість, витривалість;
 - б) дружелюбність, чуйність, відсутність користі?
- 10. Уявіть, що ви професор університету. Якому предмету ви віддали б перевагу у вільний від роботи час:
 - а) заняттям з літератури;
 - б) дослідам з фізики, хімії?
- 11. Вам випала нагода здійснити подорож в різні країни. В якості кого ви охочіше поїхали б:
 - а) як відомий спортсмен на міжнародні змагання;
 - б) як відомий фахівець зовнішньої торгівлі з метою покупки необхідних товарів для нашої країни?

- 12. У газеті дві статті різного змісту. Яка з них викликала б у вас велике зацікавлення:
 - а) стаття про машину нового типу;
 - б) стаття про нову наукову теорію?
- 13. Ви дивитеся військовий або спортивний парад. Що більше приваблює вашу увагу:
 - а) злагодженість ходьби, бадьорість, граціозність учасників параду;
 - б) зовнішнє оформлення колон (прапори, одяг)?
- 14. Уявіть, що у вас є багато вільного часу. Чим би ви охочіше зайнялися:
 - а) чимось практичним (ручною працею);
 - б) громадською роботою (на добровільних засадах)?
- 15. Яку виставку ви б з великим задоволенням подивилися:
 - а) виставку нових продовольчих товарів;
 - б) виставку новинок науки (фізики, хімії, біології)?
- 16. Якби в школі були тільки два гуртка, який би ви вибрали:
 - а) технічний;
 - б) музичний?
- 17. Як вам здається, на що варто було б в школі звернути більше уваги:
 - а) на успішність учнів, так як це потрібно для їх майбутнього;
 - б) на спорт, так як це необхідно для зміцнення їх здоров'я?
- 18. Які журнали ви б з великим задоволенням читали:
 - а) науково-популярні;
 - б) літературно-мистецькі?
- 19. Яка з двох робіт на свіжому повітрі вас би більше привернула:
 - а) робота з машинами;
 - б) «ходяча» робота (агроном, лісничий, дорожній майстер)?
- 20. Яке, на ваш погляд, завдання школи важливіше:

- а) підготувати учнів до практичної діяльності, вмінню створювати матеріальні блага;
 - б) підготувати учнів до роботи з людьми, щоб вони могли допомагати іншим в цьому?
- 21. Яким видатним вченим ви більше цікавитесь:
 - а) Генрі Форд;
 - б) Альберт Ейнштейн?
- 22. Що важливіше для людини:
 - а) створювати свій благополучний, зручний побут;
 - б) жити без деяких зручностей, але мати можливість користуватися скарбницею мистецтва, створювати твори мистецтва?
- 23. Для благополуччя суспільства необхідні:
 - а) правосуддя;
 - б) техніка?
- 24. Яку з двох книг ви з великим задоволенням читали:
 - а) про досягнення спортсменів нашої країни;
 - б) про розвиток промисловості?
- 25. Що суспільству принесе більше користі:
 - а) турбота про добробут громадян;
 - б) вивчення поведінки людей?
- 26. Служба побуту надає людям різні послуги (виготовляє взуття, шие одяг і ін.). Що, по-вашому, більше необхідно:
 - а) і надалі розвивати цю галузь, щоб всебічно обслуговувати людей;
 - б) краще створювати таку техніку, яку можна було б самостійно використовувати в побуті?
- 27. Які лекції ви б слухали з великим задоволенням:
 - а) про видатних вчених;
 - б) про визначних митців?

- 28. Якого характеру наукову роботу ви б обрали:
 - а) роботу з книгами в бібліотеці;
 - б) роботу на свіжому повітрі в експедиції?
- 29. Що б вас більше зацікавило у пресі:
 - а) повідомлення про виграш грошово-речової лотереї;
 - б) повідомлення про художню виставку?
- 30. Якій професії ви б віддали перевагу:
 - а) роботі, пов'язаній з рухом;
 - б) роботі малорухомих, але пов'язаній зі створенням нової техніки?

Бланк відповідей

Варіант відповіді	Номер запитання														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
«А»															
«Б»															
	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
«А»															
«Б»															

Обробка та інтерпретація результатів

Замість букв «А» і «Б» навпроти кожного запитання поставте відповідне число з бланка відповідей у таблицю-ключ.

№ запитання	А	Б	В	Г	Д	Е
1		А				б
2				а	Б	
3	б	А				
4			Б			а
5	б			а		
6		А			Б	
7	б					а
8			Б	а		
9	б				а	
10		Б		а		

11					а	б
12		Б	А			
13				б	а	
14	б		А			
15		Б				а
16			А	б		
17	а				б	
18		А		б		
19			А		б	
20	б					а
21		Б	А			
22				б		а
23	а		Б			
24					а	б
25	а	Б				
26			Б			а
27	а			б		
28		а			б	
29			Б			а
30			Б		а	
Усього						

Показники, що відносяться до відповідних стовпчиків бланка відповідей, характеризують:

А – схильність до роботи з людьми;

Б – схильність до розумових видів діяльності;

В – схильність до роботи на промисловості;

Г – схильність до естетики та мистецтва;

Д – схильність до рухливих видів діяльності;

Е – схильність до планово-економічних видів праці або ступінь матеріальної зацікавленості.

Чим вищий бал за кожним показником, тим краще розвинена схильність до конкретної сфери діяльності.

Додаток Д

Методика «Готовність учнів до вибору професії» В. Успенського

Мета: визначити готовність до вибору професії.

Хід опитування:

Учням пропонується прочитати перераховані нижче твердження і виразити свою згоду чи незгоду з відповідями «так» чи «ні».

1. Ви вже твердо переконані у виборі майбутньої професії.
2. Основний мотив вибору – матеріальні інтереси.
3. В обраній професії Вас приваблює сам процес праці.
4. Ви обираєте професійний навчальний заклад, тому що туди пішли Ваші друзі.
5. Ви обираєте місце роботи (навчання), оскільки воно знаходиться неподалік будинку.
6. Якщо Ви не зможете отримати обрану професію, чи є у Вас запасні варіанти?
7. Ви читаете періодичні видання, пов'язані з майбутньою професією.
8. Вам відомі протипоказання, які існують для обраної професії.
9. Байдуже, ким працювати, важливо, як.
10. Ви думаєте, що з вибором професії зайве поспішати, спочатку бажано отримати атестат.
11. Вам відомо, яких якостей, важливих для майбутньої професійної діяльності, Вам бракує. 1
2. Ви займаєтеся розвитком професійно значимих якостей.
13. Згідні Ви з тим, що здоров'я впливає на вибір професії?
14. Вчителі схвалюють Ваш вибір щодо майбутньої професії.
15. Ви знаєте про несприятливі сторони майбутньої професії.
16. Вам вдалося здійснити пробу сил в реалізації діяльності, близької до майбутньої професії.
17. Ви консультувалися про вибір професії в лікаря.

18. Головне при виборі професії – можливість вступу в професійний навчальний заклад.

19. Чи знайомі Ви з умовами вступу до навчального закладу, який Ви обрали.

20. Вам відомо про можливість працевлаштування за обраною професією.

21. Ви впевнені, що родичі допоможуть Вам влаштуватися працювати (навчатися).

22. Вам знайома можлива заробітна плата представників професії, яку Ви обираєте.

23. Якщо не вдасться вступити в обраний навчальний заклад, то Ви будете робити ще одну спробу.

24. Для правильного вибору професії досить Вашого слова «хочу».

Обробка та інтерпретація результатів

Поставте отримані варіанти відповідей у два рядки так:

I – 1, 3, 6, 7, 8, 11, 12, 16, 17, 19, 20, 22, 23.

II – 2, 4, 4, 9, 10, 13, 15, 18, 21, 24.

Підрахуйте у першому рядку суму відповідей «так», у другому – суму відповідей «ні». Додайте отримані суми і визначте рівень готовності підлітків до вибору професії за такою шкалою:

0-6 балів – неготовність;

7-12 балів – низька готовність;

13-18 балів – середня готовність;

19-24 балів – висока готовність.

СЕРТИФІКАТ

Н/2025/23/024

Трубчанінова Ірина Миколаївна

Підтверджується:

- участь у науково-практичній конференції
«Актуальні питання сучасної науки: історія, теорія, практика»,
17-19 квітня 2025 року.
- публікація у науковому періодичному виданні
Мультидисциплінарний науковий часопис «Нотатки сучасної науки»
№ 23, ISSN 2786-6777, DOI: 10.61718/nsn
- підвищення кваліфікації шляхом індивідуальної форми
самоосвіти та неформальної освіти.

*Досягнуті результати підвищення кваліфікації:
розвиток загальних та спеціальних компетентностей
з метою забезпечення якості освіти та професійного розвитку.*

Форма участі: інституційна.

Обсяг: 45 годин / 1,5 кредити ЕКТС.

Харків, Україна.

Національна академія наук і мистецтв України.

Наукова установа СГ НТМ «Новий курс».

www.newroute.org.ua

info@newroute.org.ua

19.04.2025

Відповідальний секретар, Тетяна КУЧИНА

Лук